

પિસ્તાલીસ આગમો

[સક્ષિપ્ત રૂપરેખા]

(મચિત્ર)

લેખક

પ્રો. હીરાલાલ રસિકદાસ કાપડિયા એમ એ

પ્રાણી

શા. હીરાભાઈ તગીનભાઈ જરીયાળા
શ્રી મેદાન પોળ લેન પેળ

પ્રથમ આવૃત્તિ

રીસવત ૨૪૮૦]

વિ ૨ ૨૦૧૦

[૪ મ ૧૬૫]

મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦

પ્રતિધાન

શ્રી દેશાઈ ધાળા જૈન પેઠી,
આપણા મુરત.

આ પુસ્તકના પુનઃ પ્રકાશન દરમિયાન (૧) શ્રી હીરાવાચ
- કાપડિયાનો અને () "શ્રી દેશાઈ ધાળા જૈન પેઠી"નો
આ પુસ્તકના બહાર વહેરને કારણે આપણા તમામ દર નો એક
શ્રી હીરાવાચ ૨. કાપડિયાન ન આપી છે]

પ્રકાશ

કુવડમાર ન આપી
મ. રીવ મુ. જી. લ. મ.
દ. વા. ડિ. યો. મ. મ. મ.

મુ. ર. ત.

હં બેનો સ્વન ત્રપતે છે (૧) પ્રા હીરાવાડ
 (૨) " શ્રી દેશાઈ પોળ ભૈન પેડી મન્ન
 ગેરેને હમતા બાખના તમામ હે તા એક
 હેવાને ન રવાની છે]

મુ >
 મુવકુઆર ન માલતી
 ગાડી વ મુદ્રણા લવ
 હવાડિયો ચંદ્ર
 મુ ર ત

ચાતુર્તિ નમન પૂજ્યપાદ આચાર્ય

જન્મ વિ સ ૧૮૪૭, દીક્ષા વિ સ ૧૮૮૨

૯૮૯૬ ૧૦ મે ૧૯૦૬, ૨૭-૭-૧૯૦૬ ૧૦ મે ૨૯-૧૦-૧૯૦૬

શ્રીનિજ્યનિજાનસૂત્રીશ્વરજી

સ મ ર્ પ ણ

જ્ઞાન્તમતિ નનયસ ન્યવિન્ જ્ઞાનનપ્રભાવક
 પ્રાતઃમરણીય પૂત્યપાઠ આચાર્યશ્રી
 વિજયવિજ્ઞાનમૂર્તિશ્રીજીએ
 આ સચિત્ર પ્રકાશનને જાણે
 મહામુન્યશાળી વિવિધ સચનાઓ અસાધ્યવા
 કરી જામો ઉપકૃત કર્યા હો તેના
 અમરણ-વિહાર તરીકે આ પુસ્તક
 અમે જોમના અન્કમવમા
 માટે અને જ્ઞાનદ
 સમર્પિત કરીએ
 છીએ.

ગોપીપુત્ર સુરત. }
 વિ. સ. ૨૦૧૦ }

પ્રકાશક

બ્રાહ્મી અને જૈન નાગરી લિપિમાં

નવકાર મંત્ર

┐ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯
ન મો શ્રિ હ તા ણ ।

┐ ૪ ૬ ૭ ૮ ૯
ન મો સિ હા ણ ।

┐ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯
ન મો આ વ રિ યા ણ ।

┐ ૪ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦
ન મો ડ વ શ્રા યા ણ ।

┐ ૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧
ન મો છો ણ સ વ્વ મા હ ણ ।

┐ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧ ૧૨ ૧૩
ન મો પ ય ન મુ છા રો
સ વ્વ યા વ ણા સ ણો ।

૪ ૫ ૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૧૧
મ ગ લા ણ ય સ વ્વ સિ

૬ ૭ ૮ ૯ ૧૦ ૪ ૫ ૬
પ હ મં હ વ ઙ મ ગ લ ॥

સયોજક-મુનિશ્રી શુભકરવિહાર

ચોટલાઈલેન્ડ નાન પેરી ગુરુત

પ્રકાશકીય

દુનિયાના તખ્ત ઉપર એક સનાતન સિદ્ધ નિદાન એવું જે
 કે જે દરેક કાર્યની ઉત્પત્તિમા કોઈ ને કોઈ કારણ જે દેવજન
 તેમ આ પુસ્તકની ઉત્પત્તિમા પણ જન્મુ છે

આ વર્ષે, ખ્રીના ગોપીપુરામાના નેમુબાર્ડ એન્ડ સન્સ
 ઉપાધ્યે, શ્રીચંધની વર્ષોની વિનતીના સ્વીકાર જણ સ્થાપના
 શામનનસાદ આચાર્ય શ્રીમાન વિજયનેમિનુરુદ્ધ સ્થાપના
 માહેજના પદ્માલકાર નનયન શાન્તમૂતિ સ્થાપના સ્થાપના
 નિજાનસૂરીશ્વરજી મહારાજ સાહેબ તથા સ્થાપના સ્થાપના
 પ્રાદ્યુત્પિ-વિચારક સિદ્ધાન્તમરોહધિ સ્થાપના સ્થાપના
 મૂરજી મહારાજ સાહેબ આદિ ૫ ૧૮ સ્થાપના સ્થાપના
 શ્રીમધમા અપૂર્વ આનંદ પ્રસન્ની રહ્યો છે, જે સ્થાપના સ્થાપના
 છાયામા અનેકવિધ શામનની પ્રભાવનાના કારણે સ્થાપના સ્થાપના

તેઓ પૂજ્યશ્રીના મહુપદેશથી શ્રીપિન્નુ સ્થાપના સ્થાપના
 ગરુડાત ૮૦ ભાનુકે ગ્રાવક-ગ્રાવિકાઓએ સ્થાપના સ્થાપના
 આરાધક-વર્ગમા આરાધનાના રસની વદિ રસ રસ આ સ્થાપના
 નાથે એકાદશ-અન, સ્વર્ગ-સ્વમિત્ત વગેરે સ્થાપના સ્થાપના
 વધારે યવાથી આરાધનામા વિશેષ મન્ત્ર રસ રસ આ સ્થાપના
 આ તપની પુણ્ય સ્મૃતિ કાયમ ન્દા સ્થાપના સ્થાપના
 મજાળ સમાપ્તિ નિમિત્ત તપના બાજુ સ્થાપના સ્થાપના
 પ્રભાવના કરવાના એકો આરાધક-વર્ગમા સ્થાપના સ્થાપના
 કાયને પહોચી વળના માટે રાજો મુકુટ સ્થાપના સ્થાપના
 પૂજા, પ્રભાવના અને ભાવના થવા ન્દા સ્થાપના સ્થાપના
 'શ્રીજિનાગમન્ય'ની કળાત્મક સ્થાપના સ્થાપના
 પ્રભાવનાને વધારે

ઉપયુક્ત તપની ફાયરફ્રુટ્સ અતિ આટે પૂજ્ય સરિદેવને વાત
 ક્રતા તેઓશ્રીએ નૃત્યમ કર્યું કે કંઈ નહિ તેા શ્રી આગમપુત્ર
 ચિત્ર ઓઢલ પેઢન્ટથી માવેખવામા આવે તેા તે ચિત્ર જોતા તમને
 તેનજ ધીન્ત મો કોઈને શ્રીનિનાગમની મહત્તા અને વિશિષ્ટતાને
 ખ્યાલ આવે આ ઠયેન આરાધક-વર્ગને રૂઝુ પણ ખડ સાધે
 પૂજ્ય આચાર્યદેવેશે જ્ઞાન-સુ કે એકવા ચિત્ર ક્રતા જે
 શ્રીપિતા-શ્રીશ આગમનો દર્શન પણ પરિચય કરાવના એવા એ
 નિબંધની જોટ પૂરી પડે તેા આ તપની પુજ્ય અતિ તે તપન
 આરાધક જ માટે નહિ પરંતુ સૌ કોઈ નિજાસુ માટે ખૂબ હાલ
 હાયક નીરવ આ અચનાનો તરન અમવ થાય ત માટે અમે પર
 પૂજ્ય આચાર્યદેવના ૧૧૬ સંપત્તિ માનેલા તત્ત્વચિત્રક શ્રમોપાસક
 પ્રોફેસર હીરાલાલ ગમિકદાસ કાપડિયા એમ એ મહાશયને એ
 વાપ ઠપા વિનમિત્ત ઢરા, કેમકે એમો આ વિષયને અગે, જૈન
 તેમજ જૈનેતર વિદ્વાનોને ઉપયોગી થઈ પડેલુ “આગમોનુ
 ડિગ્રેશન” નામનુ પુસ્તક રૂપુ હતું એ વિનમિત્ત સ્વીકારી તેઓએ
 તે દામ ખૂબ ટક સમયમા મુદ્રણ ગીતે કરી આપ્યું તે બદલ તેમજ
 અમારી વિનમિત્ત અનુમાન આગમ-પુરુષની પ્રતિકૃતિનો નમિષ્ઠ
 પરિચય પણ લખી આપ્યો તે બદલ તેમના અમે આભારી હીએ

પુસ્તકની શરૂઆતમા આપેરી શ્રીઆગમ-પુરુષની પ્રતિકૃતિ
 પરમપુજ્ય આચાર્ય મહારાજ શ્રીવિજયકમ્તસૂરીશ્વરજી મહારાજ
 સાહેબે પોતાની દેખેખ નીચે તૈયાર કરાવી છે તે બદલ અમે
 તેઓશ્રીના મન્યન્ત ધણી હીએ

અતુત પ્રકાશનને અગે અમને શ્રીવિજયવિજ્ઞાનસૂરીશ્વરજી
 મહારાજ સાહેબે જે ત્રણ વિશિષ્ટ સૂચનાઓ કરી હતી એમાથી
 બેનો નિર્દેશ અમે ઉપર ઢગી ગયા એમની રીજી સૂચના એ હતી
 કે પ્રાણી લિપિમા નવકાગમત્ર તૈયાર કરાવી આ પ્રકાશનના
 ગંગાચરણ તર્ગે એને ધ્યાન આપવું એમની આ સૂચનાને

પણ અમે સ્વચ્છ સ્વરૂપ આપી શક્યા હીએ તે બદલ અમને આનંદ થાય છે, એટલું જ નહિ પણ 'મમા' માટે જીવનનો વિષય બને છે કે કેમકે શ્રીભગવતીસૂત્રમાં જે બ્રાહ્મી લિપિને નમસ્કાર કરાયો છે તેના દર્શન જોઈ જનતાને કંઈવાર અમે તે પણ આપણા ઉદ્દેશ મળળ અને મન્ત્રરૂપ નમસ્કારના આવેળન હા । કરાવવા અમે બાંચશાળી થયા છીએ

ભારતીય પ્રાચીન લિપિમાલાને આધાર નવકાગ્મત્રના અક્ષરોની 'બ્રાહ્મી' લિપિમાં યોજના કરી આપવા બદલ અમે શ્રીવિજયકમ્તૂરસૂરીશ્વરજીના શિષ્ય પન્ન્યાન ચરોલદગજિવરના શિષ્ય મુનિશ્રી શુભકર્ણવિજયજીના આભારી હીએ આ કામ માં વેઈ દોષ રહી જતો હોય તો મમે તે બદલ સફળ સઘની ક્ષમા ચાચીએ છીએ અને એના નિગારણાથે અમે એના નિષ્પાતોને વિનનીએ છીએ

આ આચાર્ય ડીના શિષ્યગ્ત મુનિશ્રી ચન્દ્રો ચવિજયજીએ આ પુસ્તકનું સંપાદન-કામ કરી આપ્યું છે તે બદલ તેમના અમે આભારી હીએ દર્શિદોષાંધી કોઈ સ્થળના થયેલી હોય તો તે મુચવવા નિદાનો મૃપા કરજો તો હવે પડીની આવૃત્તિમાં સુધારો કરાશે

આ પુસ્તક અપાવવામાં શ્રીપિરુલાલીમ આગમ વગેરે તપના આશયકો તરફથી રૂા ૧૪૫ની મ - મળી છે તે માટે તેમનો અમે આભાર માનીએ છીએ

આ પુસ્તકની સુદ્રણાલય-પુસ્તિકા (proof-copy) મુસ્તના શ્રી જયતિલાલ શ્રીમનલાલ સઘનીએ તૈયાર કરી આપી છે તેની અમે સાનદ નોવ લઈએ છીએ

ગોપીપુરા, સુરત ધનતેરસ, વિ સં. ૨૦૧૦	}	હીરાભાઈ નગીનભાઈ જરીવાલા શ્રી દેશાઈ પોળ જૈન જેની
--	---	--

નિવેદન

જેમ કપાળે ડપાળે મતિ જુદી હોય છે તેમ સુચિ પણ બાલ
જાતની હોય છે કેટલાક જનોને કોઈ પણ વિષયનું સંક્ષિપ્ત
નિરૂપણ ગમે તે નો કેટલાકને એજ વિષય વિસ્તારથી દર્શાવેલો
જોવાની ઉત્કલ હો છે આમ નામાન્ય રીતે 'સંક્ષિપ્ત-સુચિ' અને
વિસ્તીર્ણ-સુચિ' એમ જનતાના મુખ્ય બે વર્ગો પડે છે આમા એ
વચનો વગ પણ છે, અને તેને મતિશય સંક્ષિપ્ત કે ખૂબ /
વિસ્તૃત નિરૂપણ પાદ નથી આને લઈને કેટલાક શાસ્ત્રોની
પણ સંક્ષિપ્ત, મધ્યમ અને બૃહત એમ ત્રણ જાતની મંડલના
જોવાય છે

અત્યે ધર્માવલ્લભીને પોતાના શાસ્ત્રો પ્રત્યે પૂણ આદરભાવ
હોય છે એમા જેનો અપવાદરૂપ નથી આથી કરીને એઓ પોતાના
આશોનું બહુમાન ઠગતા આવ્યા છે અને એ છે તે સમુચિત છે,
પણ નામાન્ય રીતે હમેશા બનતું આવ્યું છે તેમ જેનોનો મોટો
ભાગ વસ્તુસ્થિતિથી પૂણ પરિચિત બન્યા વિના જ મૂલ્ય ભાવ
તેવ છે વળી ઉપવચન આગમો અદ્વમાગહી (ન અધમાગધી)મા
જ્યાએલા હોવાથી અને એના પ્રાચીન વિવર્ણો પાઠ્ય (પ્રાકૃત) અને
સંસ્કૃતમા હોનાથી આગમોમા ડ્યો ડ્યો વિષય આને છે
ઉત્પાદિ બાળતોથી મોટો ભાગ અજાણ હોય એમ જણાય છે
આ કાતને લક્ષ્યમા નથી જેન આગમોની બાધીપાતળી રેખા
પિસ્તાલીન આગમોની શુભચલીમા પૂજા ન્યનારાઓએ પૂરી
પોડી છે એમા શુભવિન્યજના શિષ્ય ડવિ વીરવિન્યજની
વિ મ ૧૮૮૧મા જ્યાએલી પૂજા અને પત્રવિન્યજના શિષ્ય
અપવિન્યજની વિ સે ૧૮૮૫મા ત્યાએલી પૂજા સુપ્રસિદ્ધ છે
વિસ્તૃત ત્રિને માટે આગમોનું દિર્ઘાન અને એના ઉપરથી

પ્રેરણા મેળવીને ગ્યાયેવી અવચન-કિણ્વાવલી જેવા ગુજરાતી પુસ્તકો છે. પરંતુ ઉપર્યુક્ત પૂજાઓ તેમજ આ બે પુસ્તકો આગમોના પરિચયની બે અતિમ કોટિ જેવા કે વિશેષમા મધ્યમ ગ્રંથિને ન તોપી શકે એવા લખાણો. આગમોના પરિચયરૂપે કોઈ કોઈ પુસ્તકોમા મળી આવે તેમ છે, પરંતુ એ બાબત સ્વતંત્ર પુસ્તક હજી સુધી કોઈ સ્થળેથી પ્રકાશિત થયેનું જણાતું નથી એટલે, તેમજ પૂજાઓના હાકને નમજવામા ઉપયોગી સાધન તરીકે કામ લાગે અને મનૈને જૈન આગમોથી અશત પદા પગિચિત બની શકે એ ઉદ્દેશથી મેં આ પુસ્તક લેનાર કસુ કે

માનમો અં ભાંમા સ્વારા છે એટલે એના નામો એજ જાનામા હાય એ સ્વાભાવિક છે તેમ છતાં સ્મૃત ભાષાનું વચન અપાતા એના નામો તેમજ એના છ વર્ગો તેમજ આગમોના વિભાગોના નામ સ્મૃતમા જ મેં લખ્યા અને એ નામો, શાસ્ત્રીય નહિ હોવા છતાં વિશેષ પ્રચારમા આવ્યા છે અર્થી મેં આ મુખ્યતથા લોકભોજ્ય પુસ્તકમા એ નામોને પ્રાધાન્ય આપ્યું છે, બાકી આગમોના મૂળ અં ભાં નામોને મેં આ પુસ્તકમા સ્થાન આપ્યું છે.

હેટલાડ આગમો ઉપર એક કન્તા વધાડે સ્મૃત ટીકાઓ છે, પણ મહીં તો પ્રાય ઉપલબ્ધ મુખ્ય ટીકાનો ઉલ્લેખ છે.

આગમોના અગાદિ છ વર્ગોના ક્રમ માટે તેમજ એના પહેલા બે વર્ગોમાના આગમોને બાદ કરતા બાકીના આગમો માટેના ક્રમ

૧ આ પુસ્તકમા ટીકીયે તાર મળત બામતો દ્વાવળી વેળા એના વિવરણ બીનાઓને એમા બેળી દેવાઈ છે.

૨ આ પ્રતાયે મોગે મથ સ્વચાત્ર અને એ દ્વારા સમગ્ર આગમો અને એના વિવિધ વિવરણોના સર્વાંગીણ પરિચય પૂરા પાડવાની માગી બાવના છે અને એને અભો મારો પ્રનામ ચાનુ છે.

માટે આજ દિન મુધીમા ઢાઈ મર્વેમાન્ય તો શું પણ બહુમાન્ય નિર્ણય પણ થયેવો લખાતો નથી આ પ્રકાશનમા આગમ-પુરુષની પ્રતિકૃતિમા જે કમે આગમોનો ઉલ્લેખ કરાયો છે તે કમ સાચે મેળ રહે એ લક્ષ્યમા સખી મે આગમોની ઉપરેખા આવેખી છે

આઠ વિમમા આ કાય પૂરુ કન્વાનું જોવાથી યથેદ નાધનો નહિ મળી શકવાથી મૂળ અને એના વિવિધ વિવરણોના પગ્મિાળનો નિર્દેશ ઢાઈ ઢાઈ પુસ્તકોમા જેવો જોવામા આવ્યો તે પ્રમાણે અહીં કરાયો છે

પ્રાકૃતજ્ઞ મયમારાધક જૈનાચાર્ય શ્રીનિઝય વસ્તુસ્મરિણ માગ પ્રયે એવાજ સ્નેહ ગણે છે, અને માત્રી સાહિત્ય-પ્રવૃત્તિમાં મદદ સ્વાભાવિક ગમ લે છે એથી મે એ સૂરિજીને આ કુસ્તક સાદ્યત તપામી નવા નિરૂપિત ખી હતી પરંતુ એમને પૂરતો મમય નહિ હોનાથી એઓ આ પુસ્તકનું વિહુ ગાવલોકન પૂર્ણી જ કૃપા કરી શક્યા છે

અહીંના આગમ-મંત્રિમાના આગમ-પુરુષનો પરિચય મે આ પૂર્વે આપ્યો છે તેમ આ પ્રકાશનગત ‘આગમ-પુરુષ’ની પ્રતિકૃતિ વિષે પણ મારે થોડો નિર્દેશ કરવો એમ પ્રવચક બંધુ તરફથી સૂચવાયુ હોનાથી મે એ કાય કયુ છે

મા પ્રકાશનના પ્રારંભમા જે “પથમગવમહામુચ્ચન્ધ” ‘પ્રાહ્લી’ લિપિમા જ કરાયો છે તેથી આજથી ચૌદ વષ ઉપર-વિ મે ૧૯૯૬મા આ લિપિને અગે જે કાય કરવાની મે ‘મમયજ્ઞ’ જૈનાચાર્ય શ્રીનિઝયવિનાનમૂરિજીને વિનમ્રિત કરી હતી તે અગત, ફરિત થતી જોઈ મને માનદ ધાય છે

સાગડી શેઠી, ગોખીપુરા,

સુરત.

વિજયાદશમી (તા ૭-૧૦-૫૪)

વિ. મ. ૨૦૧૦

} હીરાલાલ ર કાપડિયા

शुद्धिपत्र

पृष्ठ	पङ्क्ति	अशुद्ध	शुद्ध
२	१८	पुष्पसदिका	पुष्पसुनिका
३	३	आपश्रितो	आपश्रितो
३	५	निसीह	निसीह, इत्या,
३	८	निम्ननिष्पत्त	निम्नसिम्पित
५	१४	अवाने	सूक्ष्माने
७	१२	आपश्रितो	आपश्रितो
८	३	निम्ननिष्पत्त	निम्नसिम्पित
११	२३	उद्धृत	उद्धृत
१२	११	जन	जन
१२	१३	जन	जन
१७	१२	हीपापन	हीपापन
१७	१६	८५०	८५० नोड
१७	१७	पुद्गल	आगम-पुद्गल
१८	२३	अद्वयनिष्पत्त	अद्वयनिष्पत्त
२१	८	मोक्षभावना	मोक्षभावना
२२	२२	उद्देशीने	उद्देशीने
२६	१२	अक्षि	अक्षि
३०	८	क्षिप्रमे	क्षिप्रमे
३१	११	अक्षि	अक्षि
३६	१	अक्षि	अक्षि
४०	१५	पिङ्गलज्जति	पिङ्गलज्जति
४१	१	अक्षि	अक्षि
४७	८	अक्षि	अक्षि

પૃષ્ઠ	પાત્ર	અનુદ્ધ	શુદ્ધ
૫૦	૧૪	મુદ્દત	મુદ્દત
૫૧	૪	૦	તપન ૩૯૦ પ્રકારો તેમજ કરણ જાણવાની રીત વિશે પ્રકીર્ણકમાં ઉત્તેજ છે
૫૧	૭	પ્રકીર્ણક	પ્રકીર્ણક
૫૩	૬	મન પથવ	મન પથવ
૫૮	૧	૨ વચ્ચે	વિદ્યથય
૬૦	૧૪	અગત્ય	અગત્ય
૬૦	૨૧	અભિ	અભિ

અનુક્રમણિકા

નિરય

અમપાત્ર	પૃષ્ઠાક
પ્રદાશકીય	૩
નિવેદન	૫ - ૭
શુદ્ધિપાત્ર	૮ - ૧૦
પ્રકરણ ૧ પીઠિકા	૧૧-૧૨
, ૨ અગિયાર જગો	૧ - ૪
, ૩ ખાર ડપાગો	૫ - ૨૦
, ૪ ચાવ (પાવ) મલસૂત્રો	૨૧ ૩૦
, ૫ ૭ છેદસૂત્રો	૩૩-૪૧
, ૬ દસ પ્રકીર્ણકો	૪૨-૪૮
, ૭ બે ચૂલિકાસૂત્ર	૪૯-૫૬
આગમ-પુરુષની પ્રતિકૃતિ	૫૭-૬૧
	૬૨-૬૩

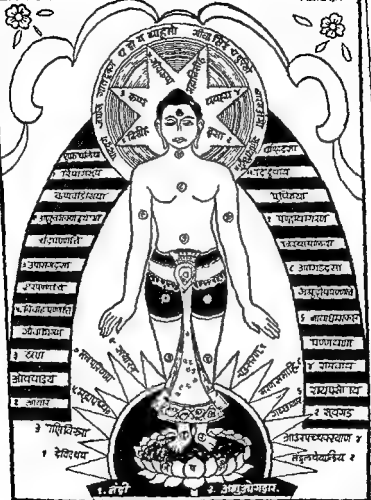
પિસ્તાલીસ આગમો

પ્રકરણ ૧ : પીઠિકા

ઉ.ભ.૧—પ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીઈ સ પૂર્વે ૫૫૭મા સર્વજ્ઞ બન્યા. બીજે દિવસે એમણે અગિયાર વેદમૂર્તિ શ્રાદ્ધલેખને દીક્ષા આપી. એમને 'ગણધર'ની માનવતી પદવીથી નવાન્યા. એ મમયે તીર્થસ્થાપતી વેળા મહાવીરસ્વામીએ એ અગિયાર ગણધરને જોત દર્શનની મહામુદી આવીરૂપ ત્રિપદીનો બોધ કરાવતા કહ્યું કે પ્રત્યેક પદાર્થ ઉત્પત્ત થાય છે, નાશ પામે છે અને એ ધ્રુવ (સનાતન) પણ છે એ ગહન ભાવવાળી ત્રિપદીને લક્ષ્યમાં રાખીને એ સર્વે ગણધરોએ એક દ્વાદશાંગી રચી તેમાં મીથી પ્રથમ ચૌદ પુન્વ (પૂર્વ)ની એમણે યોજના કરી. એ ચૌદ પૂર્વના સમૂદયે 'પૂર્વગત' કહે છે આગમપુરુષના મન્તકે સ્થાન પામેલા-એના મન્તકરૂપ ગણાતા બારમા અંગ નામે દ્વિઢિવાય (દ્વિઠિવાદ)ના સૂત્ર, પરિકર્મ, પૂર્વગત, અનુયોગ અને ચૂલિકા એમ જે પાંચ વિભાગો ગણાવાય છે તેમાં 'પૂર્વગત' મુખ્ય અને મહત્વનું સ્થાન ભોગવે છે

પિસ્તાલીસ આગમોના છ વર્ગ—મુધર્મસ્વામી એ મહારીર સ્વામીના પાંચમા ગણધર છે એમણે જે દ્વાદશાંગી રચી તેનો બહુમા બહુ પહેલા અગિયાર અંગ પૂરતો જ ભાગ જન્મવાઈ રહ્યો છે એને અનુવક્ષીને કાગાતરે અન્ય આગમો રચાયા છે એ પંકી આજે

૧ આ વિશે વિગત માહિતી માટે જુઓ આદ્ય ત આગમોનું અવધાન (૫ ૧૦ અને ૧૪-૧૬).

१. अयम्ब २. उत्तरम्ब ३. दक्षिणम्ब ४. पूर्वम्ब ५. शीर्षम्ब ६. अधोऽम्ब ७. अङ्गुली ८. अङ्गुली ९. अङ्गुली १०. अङ्गुली ११. अङ्गुली १२. अङ्गुली

संयोगक आचार्यश्रीविजयकस्तूरसुरि च श्री देशद्विपाणजेन पेदी गुरत

પિસ્તાલીસ આગમો

પ્રકરણ ૧ પીઠિકા

ઉદ્દેશ્ય—શ્રમણ ભગવાન મહાવીરસ્વામીઈ સ પૂર્વે ૫૫૭મા સર્વજ્ઞ બન્યા બીજે દિવસે એમણે અગિયાર વેદમૂર્તિ પ્રાપ્તિને દીક્ષા આપી. એમને ‘ગણધર’ની માનવતી પદવીથી નવાન્યા એ સમયે તીર્થસ્થાપતી વેળા મહાવીરસ્વામીએ એ અગિયાર ગણધરોને જૈન દર્શનની મહામૂલ્લી ચાનીરૂપ ત્રિપદીનો ભોધ કરાવતા ઠંઠુ કે પ્રત્યેક પદાર્થ ઉત્પન્ન થાય છે, નાશ પામે છે અને એ ધ્રુવ (સનાતન) પણ છે એ ગહન ભાવવાળી ત્રિપદીને લક્ષ્યમાં ગમીને એ સર્વે ગણધરોએ એક દાદ્યાગી રચી તેમાં મૌલી પ્રથમ ચૌદ પુબ્વ (પૂર્વ)ની એમણે યોજના કરી એ ચૌદ પૂર્વના સમૂહને ‘પૂર્વગત’ કહે છે આગમપુરુષના મસ્તકે સ્થાન પામેલા-એના મસ્તકરૂપ ગણાતા બારમા અગ નામે નિર્દિવાય (દૃષ્ટિવાહ)ના સૂત્ર, પરિક્રમ, પૂર્વગત, અનુયોગ અને ચૂલિકા એમ જે પાંચ વિભાગો ગણાવાય છે તેમાં ‘પૂર્વગત’ મુખ્ય અને મહત્વનું સ્થાન લેવાયે છે

પિસ્તાલીસ આગમોના છ ગર્ગ—મુધર્મસ્વામી એ મહાવીર સ્વામીના પાંચમા ગણધર છે એમણે જે દાદ્યાગી રચી તેનો બહુમા બહુ પહેલા અગિયાર અગ પૂરતો જ ભાગ જળવાઈ રહ્યો છે એને અનુલક્ષીને કાલાતરે અન્ય આગમો રચાયા છે એ પૈકી આજે

૧ આ વિશે વિશેષ માહિતી માટે જુઓ આદ્ય ત આગમોનું અવતોમન
(૫ ૧૦ અને ૧૪-૧૬)

લગભગ પાચસો વર્ષોથી ૧૧ અગ, ૧૨ ઉપાગ, ૪ મૂલસૂત્ર, ૬ છેદસૂત્ર, ૧૦ પ્રકીર્ણક અને ૨ ચૂવિકાસૂત્રને “પિસ્તાલીસ આગમ” તરીકે ઓળખાવાય છે. અગ, ઉપાગ, મૂલ, છેદ, પ્રકીર્ણક અને ચૂલિમ એ આગમોના પડાયેલા છ વર્ગોના નામ છે.

નામ—અગો અસલ તો બાર હતા, પરંતુ આસરે પદ્મને વપથી બારમું અગ નાશ પામ્યું છે એટલે અત્યારે પહેલા અગિયાર અગો જ મળે છે અને એ પણ બધા પૂરા મળતા નથી એના નામ નીચે સુજ્ઞા છે —

(૧) આધાર (૨) મૂળગડ, (૩) ઠાણ, (૪) સમવાય, (૫) વિવાહ પશ્વણ્તિ, (૬) નાયાધમ્મહા, (૭) ઉવાસમહસા, (૮) અતગહસા, (૯) અભુત્તરોવવાધ્યસા, (૧૦) પશ્હાવાગરત્ત અને (૧૧) ત્રિવાગમુચ.

ઉપાગો એ તે તે અગ સાથે એક યા બીજી રીતે સંકળાયેલા હોવાનું મનાય છે. ઉપાગો એકદર બાર છે એના નામ નીચે પ્રમાણે છે —

(૧) ઓવવાધ્ય, (૨) રાયપસેણિય, (૩) છવાલિગમ, (૪) પશ્વણ્તિ, (૫) સુપશ્વણ્તિ, (૬) ચદપશ્વણ્તિ, (૭) જ બુદ્ધિવ પશ્વણ્તિ, (૮) નિરત્વાવલિયા, (૯) કપ્પવડિસિયા, (૧૦) પુષ્કિયા, (૧૧) પુષ્ક્યવિયા અને (૧૨) વણ્હિહસા.

મૂલસૂત્રો સાચી શ્રમભત્તીના પાયાને મજબૂત કરે છે એની મહત્તા ચારની ગણનાય છે એમા આવમ્મય, ઉત્તરજ્ઞયણ, અને દસવેચાલિય એ ત્રણને તો મ્હાન ગણાયું જ છે, પરંતુ ચોથા મૂલ સૂત્ર તરીકે કેટલાક ઓહનિજ્ઞણ્તિનો તો કેટલાક પિહનિજ્ઞણ્તિનો નિર્દેશ કરે છે. વળી કોઈ કોઈ તો ‘પ્રાકબ્ધમુત્તને પણ સ્વતત્ર મૂલસૂત્ર’ ગણે છે તો કોઈ કોઈ એને આવસ્થયનું પેટાસૂત્ર ગણે છે.

જૈન શાસન સ્વાદ્વાદ-મુદ્રાથી અકિત છે એટલે એમા ઉત્સર્ગની સાથે અપવાદને પણ પ્રસંગાનુસાર મ્થાન હોય એ સ્વભાવિક છે. સૂત્રો એ એક અપવાદોનું અને પ્રાયશ્ચિતોનું નિસ્પષ્ટ પૂરું છે એની સખ્યા છની દર્શાવાય છે એ દ્વારા નિમ્નીહ, કપ્પ, હાર અને મહાનિસીહ એ પાચ દેહસૂત્રો ઉપસત છઠ્ઠા તરીકે યકપ અનુપલબ્ધ બનતા અ્યકપનો નિર્દેશ કરાય છે

મહાવીરસ્વામીના જીવનકાળ દરમ્યાન પ્રકીર્ણકો બહુ મોટી મ્થામાં રચાર્યા હતાં આજે લગભગ ત્રીસ પ્રકીર્ણકો ઉપલબ્ધ પરંતુ એમાથી નિમ્નવિખત હસની જ પિસ્તાનીસ આગમોમા બુના કરાય છે —

(૧) દેવિદય, (૨) તદુલ્લેધાવિય, (૩) ગણિવિભા, (૪) ઉરપચ્ચક્રમાણ, (૫) મહાપચ્ચક્રમાણ, (૬) ગચ્ચાચાર, (૭) ભત્તરેણ, (૮) મરણમમાહિ, (૯) સધારગ અને (૧૦) ચલિસરણ ચૂલિકાસૂત્ર બે છે (૧) નદી અને (૨) અણુઓગહાર

આમ એક દર ને $૧૧+૧૨+૬+૬+૧૦+૨=૪૭$ આગમોના નામો રજૂ કર્યા છે તેનો આપણે આગળ ઉપર વિચાર કરીશું

નિરજોના વર્ગ—આગમોને અંગે પાઇય (પ્રાકૃત)મા તેમજ કૃતમા જે જાતજાતના વિવરણો રચાયા છે તેના આગ વર્ગ કાય છે -

(૧) નિવ્યુત્તિ (નિર્ધુક્તિ), (૨) ભામ (ભામ્ય), (૩) ચુલિણ (ચુલિ) અને (૪) ટીકા

આ ચારે વિસ્તારની દ્રષ્ટિએ એકેકથી ચઢિયાતા છે તેમા ધુન્તિ એ મૌથી મંદિષ્ટ વિવગ્ન છે એને લક્ષ્યમા સખીને પય રચાયું છે એ પ્રમાણે ચૂર્ણ અને ટીકા માટે સમજી લેવું

આ તેમજ ઉર્ગ માં જુઓ આહત ધ્યન દીપિકા (પૃ. ૮૧૫-

હિ સારૂપ ગમ, લૌકિક સગપણ, મુખ અને દુખ, સાચી શ્રદ્ધા પૂર્વકનું સદ્વતન, યથાર્થ શ્રમણત્વ, ભાવના, મુક્તિનો માર્ગ તેમજ મહાવીરસ્વામીની ઘોર તપશ્ચર્યા અને એમની જીવનરેખા એમ વિવિધ બાબતો આ પ્રથમ આગમમાં આવેલાઈ છે

કર્તા—પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના કર્તા શતવર્ષી મુધર્મન્વામી છે બાકીના અગમોના કર્તા તરીકે પણ આ પાંચમા ગણધરનો ઉલ્લેખ કરાય છે

ચૂલિકાઓનું નિર્ચૂલન—પ્રથમ શ્રુતસ્કંધના ૧, ૨ અને ૫-૮ ક્રમાંકવાળા અધ્યયનોને આધારે ચહેલી ચાર ચૂલિકાઓને લગત વિવિધ બાબતો રજૂ કરાઈ છે આની વિસ્તૃત મોહિતી આગમોમાં હિન્દશાંતના પૃ ૪૧મા અપાઈ છે

શૈલી—આ આગમનો મોટો ભાગ ગદ્યમાં રચાયેલો છે બાકીના લગભગ ૧૫૦ પદ્યો છે ‘ઉપધાનશ્રુત’ નામનું નવમું અધ્યયન સર્વાંશે પદ્યમાં છે

પરિભાણ—આ આગમનું પરિભાણ ૨૫૫૪ શ્લોક જેવડું છે એમ મુદ્રિત દ્રુતિ જોતા જણાય છે

અધ્યાન—આ આગમની આગમ-પુણના જમણા ચરણને અધ્યાન યોજના કરાય છે આમ આ આગમ તે આગમ-પુણનું જમણું ચરણ છે

નિરરજ—સાધના માર્ગનું વિશદ વર્ણન રજૂ કરનારા આ આગમ ઉપર શ્રુતકેવલી ભદ્રબાહુન્વામીએ સ્થેવી મનાતી ૩૪૬ ગાથાની ૪૫૦ શ્લોક જેવડી નિર્મુક્તિ છે વળી એના ઉપર ગોઈડની ૮૩૦ શ્લોક જેવડી ચૂલિકા છે વિશેષમાં અગમોના આગમ સંસ્કૃત ટીકામાં

૧ મુનિયર્થ ગૃહસ્થી એ આધાર ના પ્રથમ અધ્યયન નામે સત્ત્વપરિત ઉપર અતિશય મહન વિવરણ રચ્યું છે એ સંસ્કૃતમાં હોય તો પદ્ય આમ તો અપ્રાપ્ય

શીલાકસૂરિની ૧૨૦૦૦ પ્રલોક જેવડી સમ્પ્રતમા ટીકા છે એના રચના-સમય તરીકે જિન જિજ્ઞાસુ ઉદ્દેશ્ય જોવાય છે તેમાનો એક તે શકસ વત્ ૭૬૮ એટલે કે વિ મ ૮૩૩ છે

(૨) મૂયગડ (સૂત્રકૃત) —

નામ—આ આગમના પણ આયાગ્ની જેમ વિવિધ નામો છે. જેમકે સૂતગડ, અને સૂતકંઠ

વિભાગ—આ આગમમા બે શ્રુતચક્ર છે પહેલામા સોળ અને બીજામા સાત અધ્યયનો છે પ્રથમ શ્રુતચક્રને 'ગાદાપોડશક' કહે છે બીજાનું આવું કોઈ વિશિષ્ટ નામ જણાતુ નથી

પદાત્મક અંશ—મૂયગડનો મોટો ભાગ પદમા છે આ આગમમા ૮૨ ગદાત્મક સૂત્રો છે અને ૭૩૨ પદો છે પ્રથમ શ્રુત ચક્રધના પહેલા પદરે આધ્યયનો અને બીજાના પાંચમા અને છઠ્ઠા અધ્યયનો સર્વાંશે પદમા છે બીજુ અધ્યયન 'વૈતાનીય' છઠમા છે અને આ અધ્યયનનું નામ પણ આ છે પદરમુ અધ્યયન શૃંગવાબદ્ધ ચમકથી અવકૃત છે પ્રથમ શ્રુતચક્રનું સોળમુ અધ્યયન 'મામુદ્રક' છઠમા હોવાનો આ મૂયગડની નિયુક્તિમા ઉદ્દેશ્ય છે, પરંતુ એની સુદ્રિત આદૃત્તિઓમા તે એ ગદ્ય તરીકે જોવાય છે

નિયમ—જ્વનમયના મિદ્ધાતોનું સ્થાપન અને પરસમયના મિદ્ધાતોનું નિરસન એ આ આગમનો મુખ્ય સૂર છે આને લઈને તે આપણને આમા જાતજાતના વાગેનું નિરૂપણ જોવા મળે છે જેમકે ૧પચમહાભૂતિષ્વાદ ૨જો ૧ત્મકવાદ, ૩તજ્જવ-તજ્જરીરવાદ, ૪અગરકવાદ (સાખ્ય મત) ૫આત્મપદ્ધવાદ, ૬ચચક્રધવાદ (બૌદ્ધ

૧ પાંચ મહાભૂતોથી ઇવન દૃષ્ટિ ૨ આત્માની સંખ્યા એકની જ છે. ૩ ઇવ તેજ સરીર છે ૪ કર્મનો કર્તા કે જોડાતા નથી ૫ પચ મહાભૂતોથી પ્રથમ આત્માની સર્વા

મત), નિયતિવાદ, જગદૃત્પત્તિવાદ, લોકવાદ, ૧ક્રિયાવાદ ૨અક્રિયાવાદ, ૩અજ્ઞાન, ૪વિનય અને હિંમતતાપસવાદ

આ આગમમા નિમ્નલિખિત બાબતોને સ્થાન અપાયુ છે —

ક્રમનું વિદારણ, અનુકૂળ અને પ્રતિકૂળ ઉપસર્ગો, ધર્મિનીની આસક્તિથી કલ્પના, નારકોની વેદના, નાચા બ્રાહ્મણના શુભો, મહાવીરસ્વામીની ઉત્કૃષ્ટતાના ઉદાહરણો પૂર્વેની હૃદયગમ સ્તુતિ, મુક્તિ માટેના કુશીલોના આચરણોની-અજ્ઞાનકબ્જોની આલોચના, સાચી વીરતા, યથાર્થ ધર્મ, સમાધિ, મોક્ષનો માર્ગ, સાચા શ્રમણો, પરિશુદ્ધો નાશ, શિષ્યોનો ધર્મ, વિભજ્યવાદ (અનેકાન્તવાદ)નો આશ્રય, સંયમ ધર્મનો સાર, પુડરીડનું અદ્ભુત રૂપક, તેર ક્રિયામ્થાન, આહારની ગવેષણા, પ્રત્યાખ્યાનની આવશ્યકતા, સદાચારધાતક મત બોલનું નિરસન, આર્દ્રકુમારનો અધિકાર તેમજ ઇન્દ્રભૂતિ (ગૌતમ સ્વામી) અને પેદાણ પુત્રનો વાદવિવાદ

પરિભાષા—આ આગમ ૨૧૦૦ શ્લોક જેવડો છે

સ્થાન—‘દ્રવ્ય’ અનુયોગને મુખ્યત્વે પ્રતિષ્ઠાન કરનારો આ આગમ પુરુષનો ડાબો પગ છે

વિનરણ—આ આગમ ઉપર ૨૦૫ ગાથાની ૨૬૫ શ્લોક જેવડી નિયુક્તિ છે તેમજ કોઈકની ૯૯૦૦ શ્લોક જેવડી ચૂલ્કિ પછી છે વિશેષમા આચારના ટીકાકાર શીવાકસૂરિની વિદ્વત્તાભરી ૧૨૮૫૦ શ્લોકની વૃત્ત છે આ વૃત્તિમા પાંચ ‘આ’ ‘પ’ વિશેષ રણા કરાઈ છે વળી આ વૃત્તિમા ‘કિરાટ’ કહ્યા છે વિશેષમા આ વૃત્તિમા

(૩) ઠાણ (સ્થાન)—

વિભાગ—આ આગમ દસ વિભાગમાં વિભક્ત છે એ દરેકને 'સ્થાન' તેમજ 'અધ્યયન' પણ કહે છે કેટલાક સ્થાનને ઓછાવત્તા ઉપર શકે છે અને પ્રત્યેક ઉદ્દેશકમાં ઓછાવત્તા સુત્રો છે આ આગમમાં બધા મળીને ૭૮૩ સૂત્રો છે

નિષય—સ ખ્યાની દષ્ટિએ પદાર્થોના વર્ગીકરણને લક્ષ્યમાં રાખી આ આગમની તેમજ સમવાયની રચના કરાઈ છે આ પદ્ધતિએ ખૌદ્ધોના અનુત્તરનિકાય (અર્કાત્તરનિકાય) નામના ધાર્મિક ગ્રંથની યોજના કરાઈ છે મહાભારતના અષ્ટાવકે એકથી તેર સુધીની સખ્યાવાળા પદાર્થો ગણાવ્યા છે

પ્રસ્તુત આગમમાં સૌથી પ્રથમ એકની સખ્યાવાળા પદાર્થોના, ત્યાર બાદ બખ્ખેની સખ્યાવાળાનો અને એ રીતે છેવટે દસ દસની સખ્યાવાળા પદાર્થોના ઉલ્લેખ કરાયો છે દા ત સાત સાત પદાર્થો ગણાવતી વેળા સાત નયો, સંગીતના સાત સ્વરો અને એના સ્થાન, ગ્રામ અને મૂર્ચ્છના, સાત સમુદ્ધાત અને સાત નિહ્યોનો નિર્દેશ કરાયો છે એવી રીતે આઠ વિભક્તિઓનો અને મહાવીરસ્વામી પાસે દીક્ષા લેનારા આઠ રાજાનો ઉલ્લેખ છે વળી સત્યના, ગણિતના અને આશ્ચર્યના દસ દસ પ્રકારોને પણ આ આગમમાં સ્થાન અપાયું છે પ્રમંગાવશાત્ 'વાસુદેવ' કૃષ્ણ ત્રીજો નરકે ગયાનો અને ૧૮ પાપસ્થાનકોનો તેમજ ધ્યાનના ભેદ-પ્રભેદો વિષે આ આગમમાં ઉલ્લેખ છે કેટલીક વાર આ આગમમાં સુંદર દ્વારો ભેળાય છે વિશેષમાં આગમ, સૂત્ર, આજ્ઞા, ધારણા અને જીત એ પાંચનો સૂ ૪૪૧માં પ્રમાણુ તરીકે નિર્દેશ છે

સંકલના-સમય—આ આગમમાં ઈ સ પાછા ચયેવા માતમાં વિહવનો ઉલ્લેખ છે, પરંતુ આઠમાં નિહવ તરીકે દિગબરોનો

ઉવેખ નથી એ ઉપગ્રથી આ આગમની ગ્યના-ગ્યના મોડાન મોડી ઈ જ ૮૦ કે ૮૩ની ગણાય

પરિભાષા—વિનિધ વ્યાવહારિક બાળતો ઉપગ્ર પણ પ્રમર પાડનારો આ આગમ મોટે ભાગે ગદ્યમા રચાયેલો છે અને ૩૭૦૦ શ્લોક જેવો છે

સ્થાન—આ આગમ—આગમ પુરુષની જમણી જ ઘા (ધૂટીથી ધૂટણુ સુધીનો ભાગ) છે

નિરૂપણ—આ આગમ ઉપર નિર્બુક્તિ, ભાષ્ય કે ચૂલ્લિ હોય એમ જાણવામા નથી આથી નવાગીરૂત્તિકાગ્ર અભયદેવસૂત્રીની ૧૪૨૫૦ શ્લોક જેવડી અને વિ સ ૧૧૨૦મા રચાયેલી વૃત્તિથી ન વિવરણના શ્રીગણેશ મહાયા એમ કહેવું ઉચિત જણાય છે

યત્રો—વિ સ ૧૬૬૫મા વિધમાન અને ૨૭ સૂત્રો (આગમ ઉપર ગુરુ સતીમા દખ્ખા-બાવાવબોધ રચનારા ધમ સિંહે લખ્યું તેમજ નિનાહપદ્મવૃત્તિના યત્રો રચ્યા છે

(૪) સમવાય—

નામ અને નિભાગ—મોટે ભાગે ગદ્યા મઠ એવા આ આગમ આ નામ પાકૃત તેમજ સંસ્કૃતમા એકસરખું છે આ આગમને ‘સમાય’ પણ કહે છે એમા અધ્યયન કે ઉદ્દેશક જેવા કોઈ નિભાગ નથી એમા ૧૬૦ સૂત્ર છે

નિપય—એકથી સો સુધીની મળ્યાવાળા પદાર્થોના નિરૂપણથી ગરૂઆત કરી ૧૫૦, ૨૦૦ એમ ૫૦૦ સુધીની, પછી ૬૦૦, ૭૦૦ એમ ૧૧૦૦ સુધીની, ત્યારબાદ ૨૦૦૦, ૩૦૦૦ એમ ૧૦૦૦૦ સુધીની ત્યાર પછી એક લાખ, બે લાખ એમ દસ લાખ સુધીની અને પછી એક કરોડની અને આખરે એક કોટાકોટિ સાગરોપમની સખ્યાવાળા મહાવેનિ અહીં ઉવેખ છે આમ ૧૩૨ સૂત્રો સુધીની રચના છે

ત્યારબાદ દ્વાદશાંગીનો પરિચય અપાયો છે વિશેષમાં દુલકરો અને ૬૩ શ્લોકાયુગ્યો વિષે કેટલીક હકીકતો તેમજ બગોળ સંબંધી કેટલાક છુટાલાવાયા હોય એવો અહીં જોવાય છે

પરિભાષુ—૧૬૬૭ પ્રલોક એવડા આ આગમ છે

સ્થાન—આ આગમને આગમપુરુષની ડાબી જઘા તરીકે ઓળખાવાય છે

નિવચન—આ આગમ ઉપર નવાગીંળ અભયદેવસૂરિની વિ સ ૧૧૨૦માં રચાયેલી ઉપજ્ઞ પ્રલોકની વૃત્તિ છે બાકી આ આગમ ઉપર નિયુક્તિ સાધ્ય કે સૂક્ષ્મ નથી

(૫) વિવાહપદ્ધતિ (વ્યાખ્યાપ્રગતિ)—

નામ—આ પાત્રમાં એકના ઉપર્યુક્ત પાકૃત નામના વિવિધ સમ્પૂર્ણ મંત્રીપદો છે જેમકે વિવાહપ્રગતિ અને વિવાધપ્રગતિ. 'પદ્ધતિ' જેવા દૂકા નામે ઓળખાવાતા આ 'આગમનું' 'સગવડી સૂત્ર' એવું નામ વિશેષ પ્રચારમાં આવ્યું છે

નિલાગ—આ આગમના ૧૧ વિભાગો છે, એ હેતુને 'શતક' કહે છે એના પેઠાનિલાગને 'ઉદ્દેશક' કહે છે એકદમ ૧૬૦૩ ઉદ્દેશક છે આ અગમમાં નોકરતા વધારે અધ્યયનો, ૧૦૦૦ ઉદ્દેશક, ૩૧૦૦૦ વ્યાકરણ (પ્રશ્નો) અને ૮૪૦૦૦ મંદો હતા પણ આજે તો આ તમામ બાબતો આ પ્રમાણની જોવાતી નથી

પ્રશ્નો—આ અગમમાં મુખ્ય પ્રશ્નપર તો અભિભૂતિ, યાયુભૂતિ, મહિતપુત્ર, માકદીપુત્ર, રોહ, જયતી (શાવિકા) અને કેટલીક અદ્યેન વ્યક્તિઓ છે માકદીપુત્રના પ્રશ્નનો ઉત્તર યોગ્યમને સંબોધીને અપાયો છે, પણ પળ્લુપણ્ણામાથી આ ઉત્તર ઉધૃત થવાથી આમ બન્યાનું આ આગમની ટીકામાં અભયદેવસૂરિ કહે છે

૧ શતક ૪૩-૪૦ના મુખ્ય ભાગોનું અતર-શતક' કહ્યું છે અને એ અતર-શતકના પેઠાભાગોને 'ઉદ્દેશક' કહે છે

વિનય—નમસ્કારમંત્રના પાત્ર પદોથી શરૂ થતા અને ત્યાર બાદ ‘બ્રાહ્મી’ લિપિને નમસ્કારપૂર્વક રચાયેલા આ આગમમાં વિષયોનું દેવિવ્ય છે એમાં છનાદિ છ પદાર્થો, ઈર્મ— સિદ્ધાંત વગેરેને લગતી જાતજાતની દાર્શનિક જાળતો ચર્ચા છે મજાલગી અને મ્યાદાદની મૌલિક વિચારણા કરાઈ છે જાગેયના ભાગા જેવો ગણિતનો વિષય પણ આવેખાયો છે દેવો અને નારકોનું સ્વરૂપ વિચારાયું છે ‘મહાશિવાકટક’ અને ‘સ્વમુસલ’ સંશ્રામને લગતી, વિજ્ઞાન ખગોળ અને ભૂગોળ સંબંધી તેમજ કુતૂહલજનક હકીકતો પણ જોવાય છે પાર્શ્વપત્યો, અજ્ઞાન-તપસ્યી તામસિ તાપસ (ઉત્તરભવ ઈશાન ઈન્દ્ર) પરિનાયક રેકકક, જમાવિ, ગોથાલક વગેરેના ચરિત્રો પણ અપાયા છે દૂકમા કહ્યું તો જન ધર્મના અભ્યાસ માટેનું આ અજોડ પરતુ ગહન સાધન છે એક રીતે આમાં ચારે અનુયોગને ઓવેત્તે અર્થે ચાન અપાયું છે જન જનતા આ આગમ પ્રત્યે અસાધારણ આદરભાવ સેવે તે સ્થાને છે

સકલના—મુખ્યત્વે ગદ્યમાં રચાયેલો આ આગમ મૂળ સ્વરૂપે આજે ઉપલબ્ધ નથી, કિન્તુ વીરસ વત્ ૬૮૦ કે ૬૯૩માં દેવર્દિગાંધી ક્ષમાશ્રમલુના પ્રમુખપદે આગમોનું લિપિબદ્ધ કરવાનું જે મહાભારત કાર્ય—આગમોના પુસ્તકારોહણનું મહત્ત્વનું કાર્ય કરાયું તે વેળા વિવિધ આગમોની જે સકલના કરાઈ તેને આ અનુરૂપ છે આથી તો આમાં ક્યાંતરે રચાયેલા આગમોની લવામણ કરાયેલી જોવાય છે

પરિમાણ—આ આગમનું પરિમાણ ૧૫૭૫૧ શ્લોક જેવડું છે

સ્થાન—આ આગમ આગમ—પુરુષની જમણી સાયળ (જાંઘ) ગણાય છે

નિરૂપણ—આ આગમ ઉપર ૩૧૧૪ શ્લોક જેવડી શૃંગિ રચા યેની છે, પણ એ હજી સુધી અપ્રસિદ્ધ રહેવા પામી છે નવાગીંઠ અભયદેવસૂરિએ નિ સ ૧૧૨૮માં આની ૧૮૬૧૬ શ્લોક જેવડી

મહાકાય વૃત્તિ રચી છે, બ્યાખ્યાવિચારક મવયગિરિસૂરિએ પણ અમુક શતક ઉપર વૃત્તિ રચી છે, પણ એ ઉપલબ્ધ હોય તો પણ અપ્રકાશિત છે

(૬) નાયાધર્મકહા (જ્ઞાતાધર્મકથા)—

વિભાગ—‘ધર્મ(કથા)’ નામના અનુયોગના નિરૂપણરૂપ અને મુખ્યતથા ગદ્યમા રચાયેલો આ આગમ બે શ્લોકધર્મા વિભક્ત છે પહેલાનું નામ ‘નાય’ (જ્ઞાત) અને બીજાનું ‘ધર્મકહા’ (ધર્મકથા) છે : પહેલા શ્લોક ધર્મા ૧૬ અધ્યયનો છે બીજાના પેટાવિભાગને ‘વર્ગ’ કહે છે અને એની સંખ્યા દસની છે હરેક ‘વર્ગ’ને યોગાવરતા અધ્યયનો છે દસ વર્ગના અધ્યયનોની સંખ્યા અનુક્રમે નીચે મુજબ છે —

૫, ૫, ૫૪, ૫૪, ૩૨, ૩૨, ૪, ૪, ૮ અને ૮

આમ સમસ્ત વર્ગના અધ્યયનની સંખ્યા એ ૬૪૨૧૬ છે. આ આગમમા બધા મળીને ૧૫૬ સૂત્રો છે

નામ—આ આગમના સમ્પ્રદાયમા ‘જ્ઞાતાધર્મકથા’ અને ‘જ્ઞાતુ-ધર્મકથા’ એવાં પણ નામ છે વિશેષમા આ નામોના વિવિધ અર્થો કાઢ્યા છે —

(૧) ઉદાહરણો દ્વારા જેમા ધર્મ કહેવાયો છે તે.

(૨) દષ્ટાંત કે હાઈપોથેસિસને જણાવે તે ‘જ્ઞાત’ અને અહિં માલિક ધર્મની કથા તે ‘ધર્મકથા’ પ્રથમ શ્લોકધર્મા ‘જ્ઞાત’ અને બીજામા ‘ધર્મકથા’ છે

(૩) જ્ઞાતરૂપ મુખ્યતાવાળી ધર્મકથાઓ

(૪) ઉદાહરણોની મુખ્યતાવાળી ધર્મકથાઓ

(૫) જ્ઞાતપુત્રે એટલે કે મહાવીરવાગીએ કહેલી કથાઓ

સાદા ત્રણ કરોડ કથા—સમવાય અને નદીમા આ આગમનો પરિચય આપતા કહેવાયુ છે કે પ્રથમ શ્લોકધર્મા છે ત્રીસ નવે

અન્યથા પૈરી પ્રત્યેકમા ૫૪૦ આખ્યાયિકા છે, દરેક આખ્યાયિકામા ૫૦૦ ઉપાખ્યાયિકાઓ છે, અને પ્રત્યેક ઉપાખ્યાયિકામા ૫૦૦ આખ્યાયિકાપાખ્યાયિકાઓ છે આમ એકદર ૬x૫૪૦x૫૦૦x ૫૦૦=૧,૨૧,૫૦,૦૦૦૦૦ (એક અબજ અને સાડી એકવીસ કરોડ) આખ્યાયિકાપાખ્યાયિકાઓ છે

ખીન શુતસ્કધના દને વર્ગો પેરી પ્રત્યેકમા ૫૦૦ આખ્યાયિકા, એકેક આખ્યાયિકામા ૫૦૦ ઉપાખ્યાયિકા અને એકેક ઉપાખ્યાયિકામા ૫૦૦ આખ્યાયિકાપાખ્યાયિકાઓ છે આમ આની સખ્યા એક અબજ ને પચ્ચીસ કરોડની થાય છે

પહેલા શુતસ્કધની આખ્યાયિકાદના લક્ષણ મમાન હોવાથી એક અબજ અને સાડી એકવીસ કરોડની સખ્યા આ એક અબજ અને પચ્ચીસ કરોડમાથી બાદ કરતા સાડા ત્રણ કરોડ રહે છે આજે તો આટલી મોટી સખ્યામા કથાઓ આ આગમમા મળતી નથી.

નિરૂપ—દૂધી વાર્તાના ઉત્તમ નમૂનારૂપ આ આગમમા આજે જે કથાઓ મળે છે એમાથી કેટલીક ખરેખર ગનેલી (ચરિત) છે તો કેટલીક ઉપભવી કાવેલી (કલ્પિત છે) એનો વિષય ધન્વિયોનો વિનય, અંયમ, વૈરાગ્ય વગેરે છે પ્રથમ શુતસ્કધમા નિમ્નલિખિત વ્યક્તિઓના જીવનક્રિયાત ઓછેતરે અથે આલેખાયે છે —

મેઘકુમાર (એનો હાથી તરીકેનો પૂર્વ ભવ), ધન્ય શેઠ અને નિરુપ ચોર, આપત્યાપુત્ર (ધાવચ્યાપુત્ર), ગૈલક તાજર્ષિ, દ્રૌપદી (પૂર્વ ભવ અને હુણ), સુમુમા, પુડગીક અને કઠરીક, મન્વિનાય (૧૮મા તીથ કન), માડદીના જે પુત્રો, નદ મણિયાર (દેડતા તરીકેનો ભવ) અને પ્રધાન તેનવીપુત્ર

ઉપનયની દૃષ્ટિએ નીચે સૂચનની કથાઓને અહીં સ્થાન અપાયુ છે —

ગોરનાં ઈંડા, બે કાચળા, તુંબડું, ડાગરના પાચ દાણા, ચન્દ્ર, 'દાવદ્રવ' નામનું વૃક્ષ, જળનું ઉત્કલજી, નદીકેળ અને ફલીન ઘોરો બીજા શ્રુતસ્કેધમા ચમર, સૂર્ય, ચન્દ્ર વગેરેની અગ્રમહિષી-ઓની—૧૫૬ ઈન્દ્રોની ૨૦૬ પદસાલીઓના પૂર્વ ભાગની હીકત વર્ણવાઈ છે

પરિભાષા—આ આગમનું પરિભાષુ પદપદ પ્રલોઠ જેવડું છે
સ્થાન—આ આગમને આગમ-પુરુષની કાંપી બાધ તરીકે ઓળખાવાય છે

વિવરણ—આ આગમ ઉપર નવાંગીઠ અભયદેવસૂત્રિએ વિ. સ ૧૧૨૦મા ૩૮૦૦ પ્રલોકે જેવડી વિવૃત્તિ રચી છે

(૭) ઉવામગદમા (ઉપાસકદશા)—

વિભાગ—'ધર્મ (કથા)' નામના અનુયોગથી વિભૂષિત આ આગમમાં દસ અધ્યયન છે એમા ૫૬ સૂત્રો છે

વિષય—મહાવીરસ્વામીના નિમ્નવિખિત દસ મહા શ્રાવકોના ગૃહસ્થાગ્રમની આછી રૂપરેખા આ આગમમા આનેખી સંયમ તરફનું એમનું વલણ દર્શાવાયું છે —

(૧) આનંદ, (૨) કામદેવ, (૩) સુલનીપિતા, (૪) સુરાદેવ, (૫) હુલ્લશતક, (૬) કુડકોલિક, (૭) કુભાર 'સદાસપુત્ર', (૮) મહાશતક, (૯) નદિનીપિતા અને (૧૦) શાલિહિપિતા

વિશેષમા પ્રસંગવશાત્ આ આગમમા શ્રાવકના બાર નતો અને એ ઈરેકના અતિચારેનું નિરૂપણ ઠે વગી અહીં પિગાયનું તાદ્દશ

૧ ભવનપતિના ૨૦ વ્યતરના ૧૬ વાન વતરના ૧૬, બ્યોતિષ્ક બીજી સૂત્ર અને ચન્દ્ર અને વૈમાનિકમારી પહેના બેકપના બે એમ ૫૬ થાય છે

૨ 'સદાસ' એ દેમિય (દિવ્ય) શબ્દનો અર્થ 'નપુર' થાય છે પણ અહીં એ પ્રવૃત્ત હોય એમ જણાતો નથી

અને વિન્નૂત વર્ણન અપાયું છે આ ઉપરાંત આજીવિક સપ્રદાય, નિયતિવાદ અને ગોશાવદે મહાવીરજ્ઞામીને મહાપ્રાણજી, મહાગોપ, મહાસાધવાહ, મહાધર્મકથી અને મહાનિર્યામક તરીકે કરેલા નિર્દેશ વિષે કેટલીક બાબતો રજૂ કરાઈ છે

પરિમાપ—૮૧૨ શ્લોક જેવડા આ આગમ છે

સ્થાન—આગમ—પુરુષના નીચલા ગાત્રાર્ધ (નાભિ) તરીકે આ આગમનો નિર્દેશ કરાય છે

વિવરણ—આ આગમ ઉપર ૮૦૦ શ્લોક જેવડી નવાર્ગ અભયદેવસૂરિની નાનકડી વૃત્તિ છે

(૮) અતગકલસા (અતકલસા)—

વિલાસ—મુખ્યત્વે ગદ્યમાં રચાયેલો આ આગમ અર્વાચીનમાં વિલક્ષ્ય છે એ દરેકના ઓછાવત્તા ઉદ્દેશક છે બધા મળીને દર ઉદ્દેશક છે અહીં ઉદ્દેશનો અર્થ ‘અધ્યયન’ કરવાનો છે સમવા પ્રમાણે તો આ આગમમાં સાત વગ હતા વિશેષમાં ઠાણુ અં સમવાયના કથન મુજબ આમાં દસ જ અધ્યયનો હતા વળી ઠાણુમ જે દસ અધ્યયનના નામ છે એમાંથી એકે નામ આ દર અધ્યયનોમાંથી એકેના નામ તરીકે જણાવુ નથી, પરંતુ એમાંનાં કેટલાં નામ તો નવમાં અગના અધ્યયનોના નામો તરીકે જોવાય છે આ ઉપરથી એમ લાગે છે કે આઠમું અગ મૂળ સ્વરૂપે જળવાઈ રહ્યું નથી

આ આગમમાં ૨૭ સૂત્રો છે

નિયમ—સંસારનો અંત આણી જેઓ અતસમયે કેવલજ્ઞાપામી અતમુહૂર્તમાં મોયે ગયા હોય તેમને ‘અતદૃત્ (કેવલી) કહે છે આવા કેટલાક મહાનુભાવોના ઉદ્ધત ચરિત્રો આ આગમમાં આવેલાયા છે

‘દારવતી’ (દારડા)ના વણનવી ગરૂ થતા આ આગમમા વાસુદેવ કૃષ્ણના પત્ની, પુત્ર વગેરેની નખ્યા દર્શાવાઈ છે વળી સત્ત અન્ધકૃષ્ણની રાણી ધારિણીના પુત્રો બાવણદાસારી (બારીસમા તીર્થ કર) નેમિનાથ પાને દીક્ષા લઈ બાર જિનુપ્રતિમાનું પાવન કરી ‘ગુણરત્નમ વત્સુ’ તપ કરી ‘શત્રુજય’ જિજ્ઞે લઈ અનશન કરી મોત્રે ગયા એ બાબત અહીં વણવાઈ છે

નાગની પત્ની સુવમા તેમજ દેવકીના છ પુત્રો વિષે પણ આ પ્રમાણે ઉલ્લેખ છે

દમ યાદવકુમારો અતદૃત્-કેવલી થયા તે વાત તેમજ કૃષ્ણની બાક પટ્ટરાગીઓ અને એમના પુત્ર માગની જે પત્ની મોક્ષે ગયા એ વિષે અહીં માહિતી અપાઈ છે

આ ઉપરાંત ‘દારવતી’નો દીપાયનને હારે નાગ, અર્જુનમાની અને મુદ્ગાં યક્ષ, અતિમુખ્ત મુનિ, અલ્પ સમની નીલા તેમજ એણિકની ૩૩ રાગીઓએ કરેલી તપશ્ચર્યા એ બાબતોને પણ અહીં જ્ઞાન અપાયું છે

પરિમાણ—વગલજ ૮૫૦ જેવડું આ આગમનું પરિમાણ છે

સ્થાન—આ આગમને પુરુના દ્વિતીય પાનાથ (વક્ષસ્થાન) તરીકે ઓળખાનાર છે

વિનરણ—આ આગમ ઉપર નવાગીં અભયદેવસૂત્રિનું ૪૦૦ પ્રલોક જેવડું લઘુ વિવરણ છે

(૬) આણુતરોવવાઈવદસા (અનુતરોપપાતિકદશા)—

વિલાગ—ગદમા સ્વાયેવા આ આગમ ત્રણ વગમા વિલાક્રા છે એમા અનુક્રમે દમ, તેર અને દસ એમ એકદર ૩૩ અધ્યયન છે ઠાણ અને મમનાય પ્રમાણે તો આ આગમમા દસ અધ્યયનો છે વળી ઠાણમાં દસ અધ્યયનના નામ અપાયા છે તેમાના ત્રણ નામ ત્રીજા વર્ગના અધ્યયનના છે

વિષય—એણે નરેશ્વરની ધારિણી રાણીના માત પુત્રો, એણે રાણીના બે પુત્રો અને નદા રાણીના એક પુત્ર (અભયકુમાર) એ આ દસ પુત્રોએ નિઃશ્ચયશિરોમણિ મહાવીરસ્વામી પામે દીક્ષા લા રૂડી ગીતે એ પાળી કાળ કરી 'અનુત્ત' વિમાનમા ઉત્પન્ન થયા એ બાબત વર્ણવાઈ છે

વિશેષમા મન્ય મુનિનો અધિકાર છે એમની ત્રીજ તપશ્ચર્યાન પ્રથ સા ખુદ મહાવીરસ્વામીએ ડરી હતી એમનું શરીર તપશ્ચર્યા લઈને તદ્દન હાકપિંજર જેવું બની ગયું હતું એનું અહીં આબેહૂબ વર્ણન કરાયું છે

પરિમાણ—આ આગમનું પરિમાણ ૧૬૨ શ્લોકો જેવડું છે

સ્થાન—આ આગમને આગમપુરુષના જમણા બાહુ તરીકે ઓળખાવાય

પિતરણ—આ આગમ ઉપર ૧૦૦ શ્લોકો જેવડી લઘુ વર્ણનવાળી ૦ અમયદેવસૂરિએ રચી છે

(૧૦) પણ્ડાવાગરણ (પ્રશ્નવ્યાકરણ)—

વિભાગ—આ ગદ્યાત્મક દમમા અગના બે વિભાગો છે એ દરેકને 'દ્વાર' કહે છે મહેલાનું નામ 'આશ્રવદ્વાર' અને ખીખાર 'સવરદ્વાર' કહે છે આ દરેકમા પાંચ પાંચ અધ્યયન છે

વિષય—પ્રથમ અને તેનું સ્પષ્ટીકરણ એમ આ આગમના નામનો શબ્દાથ છે નદી પ્રમાણે આ નામના આગમમા ૧૦૮ પ્રશ્નો, ૧૦૮ અપ્રશ્નો, ૧૦૮ પ્રશ્નાપ્રશ્નો, વિદ્યાતિથયો તેમજ નાગકુમાર અને અન્ય લવનપતિઓ સાથે મુનિઓની વાતચીત એ બાબતોનું સ્થાન છે આજે વિદ્યાઓ, મત્રો અને અતિથયોને લગતી હકીકત ઉપલબ્ધ આગમમા નથી

હિંસા, અસત્ય, ચોરી, અપ્રદા અને પરિચ્છેદ નિષે પ્રથમ દ્વારમા અને પાંચ મહાવ્રતો નિષે દ્વિતીય દ્વારમા નિરૂપણ છે તેમ જ રતી વેળા હિંમાથી પગ્ગિક મુધીના પાંચ વ્રતોના ત્રીસ ત્રીસ અને અહિંમાના સાડ ત્રીસ ૨૪ વ્રતોના વિશેષમા પાંચ મહાવ્રતોની પાંચ પાંચ ભાવનાઓનો પણ વિચાર કરાયો છે

પરિમાણ—આ આગમ ૧૩૦૦ શ્લોકો જેવડો છે

સ્થાન—આ આગમને આગમપુરુષના ડામા ગાહુ તરીકે ઓળખાવાય છે

વિનય—આ આગમ ઉપર નવાગીઠ અભયદેવમૂર્તિએ ૫૩૩૦ શ્લોકો જેવડી વિવૃત્તિ રચી છે

(૧૧) વિભાગમુય (વિષાદ્યુત)—

વિભાગ—‘ધમ(કથા)’ અનુયોગના નિરૂપણરૂપ આ ગદ્યાત્મક આગમમા બે શ્રુતન્ધ્રો છે પહેલાનું નામ ‘દુષ્-વિષાદ’ અને બીજાનું ‘સુખ-વિષાદ’ છે આ પ્રત્યેક વિભાગમા દસ દસ અધ્યયનો છે બીજો શ્રુતન્ધ્ર પહેલાની અપેક્ષાએ વધારે નાનો છે કાપમા દસ અધ્યયનોમા વિલગ્ત ૭ કમ્ભવિભાગદ્વારે ઉદ્ભવ્ય છે તે જ પ્રથમ શ્રુતન્ધ્ર હોય એમ લાગે છે

નિયમ—પ્રથમ શ્રુતન્ધ્રમા નિમ્નવિખિત દસ પાપીઓનો પૂર્વ ભવ આરેખાયો છે (પૂર્વ ભવનો નિર્દેશ કૌંસ દ્વારા હું કું છું —

(૧) અપગતાનો અવતાગ મૃગાયુગ (સૂગો), (૨) ઉન્નિવૃત્તક (ભાનવર પકડનાર), (૩) ચોર અભજનમેન (ઈડાનો વેપારી), (૪) શસ્ત્ર (ભરવાડ), (૫) બહુસ્પતિદત્ત (પુરોહિત), (૬) નદિવેલુ (શુદ્ધિપાત્ર), (૭) ઉભરદત્ત (વૈદ્ય), (૮) માછી શૌરિકદત્ત (રનોઈઓ), (૯) રાણી દેવદત્તા (રામ) અને (૧૦) રાણી અનૂ (ગણિકા)

આ પૈકી કેટલીક વ્યક્તિ નાચક પણ બની છે આમા પ્રસંગ વશાત્ ગણિતનુ અને કારાગૃહનુ સચોટ વર્ણન છે

બીજા દુતઃપદમા ગજકુમાર ગુણાકુ મહાવીરશ્વામીનો ઉપદેશ સાબળી બાર મતો તે છે એ વાત તેમજ પૂર્વ ભવમા એણે મુદત સુનિનો અન્નપાન વડે સત્કાર કર્યો હતો એ વાત રજૂ કરાઈ છે

દ્વિતમા કહ્યું તો અશુભ કર્મના કટુ વિપાકોને અને શુભ કર્મના મુખ્ય વિપાકોને લગતા રોમાન્ક દૃષ્ટાંતો અહીં અપાયા છે

પરિભાષુ—આ આગમ ૧૨૫૦ પ્રલોક લેવડો છે

સ્થાન—આ આગમને આગમ-પુરુષના કંઠ તરીકે ઓળખાનાય છે

વિવરણ—આ આગમ ઉપર નવાગીંઠ અભયદેવસૂરિએ ૬૦૦ પ્રલોક લેવડી વૃત્તિ રચી છે

૧૧ અગોનુ પરિભાષુ—

અગિયાર અગોનો પશ્ચિમ જ્ઞાન પૂરો વાય છે એટલે એ તમામ અગોનુ પરિભાષુ હુ અનુક્રમે નોધુ છું—

૨૫૫૪, ૨૧૦૦, ૩૭૦૦, ૧૬૬૭, ૧૫૭૫૧, ૫૪૫૦, ૮૧૦, ૮૫૦, ૧૬૦, ૧૩૦૦ અને ૧૨૫૦—

આમ ઉપલબ્ધ અગિયાર અગોનુ એકઠર પરિણામ ૩૫૬૨૬ + લેવડું છે

પ્રકરણ ૨ બાળ ઉપાગો

ઉપક્રમ—વપરપ્રમગ- શુતજ્ઞાનના ‘અગપ્રવિષ્ટ’ અને અગ બાદ્ય’ એમ બે પ્રકાર પડાયા છે તેમાં અગપ્રવિષ્ટથી બાર અગો અભિપ્રેત છે એમાંના ૧૧ મગો વિષે નાપછે નિગાર કરી ગયા છેટને હવે બાકીના પ્રકરણમાં ‘અગબાદ્ય’ શુત વિષે નિકેપણ ગવાનું રહે છે એનો પ્રારભ આ પ્રકરણથી કરાવ છે

(૧) ઓવવાધ્ય (ઓપપાતિક) —

નામ—આચાર (શુત૦ ૧, અ૦ ૧, ઉ૦ ૧)ગત ‘ઉવનાધ્ય’ને લક્ષીને સ્વાયેવા મનાતા, આચારના ઉપા ૧ તરીકે ઓગખાવતા અને ૧ ૦૦ પ્રયોગ લેવરા મા આગમના ઉવવાધ્ય અને ઓવાધ્ય એમ નામાતરો છે

નિભા ૧—આ આગમમાં ૪૬ સૂત્રો અને ત્યાર બાદ ૨૭ પદ્યો છે એ પદ્યો માટે ‘મૂલાક નથી મૂ ૧-૩૭ જેટલા વિભાગને પૂર્વાધ અને બાકીનાને ઉત્તરાર્ધ ગણવામાં આવે છે પૂર્વાધને ‘સમોસરણ’ કહેવામાં આવે છે, અને એના લગલગ છેવટના ભાગમાં છ પદ્યો છે એ તેમજ ઉપર્યુક્ત ૩૭ પદ્યોનો બાદ કરતા આ આગમ ગદ્યમાં છે

વિષય—દેવ અને નારડ લીટના જન્મને ‘ઉપપાત’ કહે છે એ ઉપપાત અને મોક્ષજનન એ આગમનો મુખ્ય વિષય છે ‘અપા’ નારી, ‘પૂર્ણલદ્ર’ ચેત્ય, ‘અગો-’ વ્રજ, લલમાન (મિમિમાર)

૧ આદત મન પ્રગાકર ના માનમાં મરૂખ તરીકે પ્રકાશિત આદતિમાં સૂત્ર નામના વિભાગો અવ રીતે જોવાય છે એમાં સૂત્રની સંખ્યા ૧૮૬ની અપાધ છે મમોસજ્ઞમાં સૂ ૧-૬૧ છે ત્યારે ૨૨ પદ્યોનો, સૂ ૧૬૮-તરીકે નિર્દેશ છે

આ પૈદ્રી ડેટલીઃ વ્યજિ નારક પળ બની છે આમા પ્રસ જ-
વગાનુ ગણિઠાનુ અને કારાગૃહનુ સચોટ વણુ ન છે

બીજા શ્રુતસ્થમા સજ્જમાર મળાદુ મહાવીરસ્વામીનો ઉપદેશ
સાલળી બાર નતો લે છે એ વાત તેમજ પૂર્વ ભવમા એતુ મુક્ત
મુનિનો અનુપાન વડે સત્કાર કર્યો હતો એ વાત રજ કનઈ છે

દુકમા કાંડુ તો અશુભ કર્મના કદુ વિપાકોને અને શુભ કર્મના
સુખ વિપાકોને તગતા રોમાચક દૃષ્ટાતો બહી અપાયા છે

પરિમાપ—આ આગમ ૧૨૫૦ શ્લોક જેવો છે

સ્થાન—આ આગમને આગમ-પુષ્પના ૬૦ તરીકે ઓળ-
ખાયા છે

નિરખા—આ આગમ ઉપર નવાગી૦ અભયદેવસૂચિએ ૬૦૦
શ્લોક જેવડી ગતિ રચી છે

૧૧ અગોનુ પરિમાણુ—

અગિયાર અગોનો પરિચય આમ પૂરો થાય છે એટલે એ
તમામ અગોનુ પરિમાણુ હુ અનુક્રમે નોવુ છું —

૨૫૫૮, ૨૧૦૦, ૩૭૦૦, ૧૬૬૭, ૧૫૭૫૧, ૫૪૫૦, ૮૧૨,
૮૫૦, ૧૬૭, ૧૩૦૦ અને ૧૨૫૦ =

આમ ઉપવબ્ધ અગિયાર અગોનુ એકદર પરિણામ ૩૫૬૨૬
શ્લોક જેવડું છે

પ્રકરણ ૩ બાર ઉપાગો

ઉદાહરણ—સ્વપચ્ચ ૧૪- શ્રુતજ્ઞાનના ‘અગપ્રવિષ્ટ’ અને અગ-
આદ્ય’ એમ બે પ્રકારો પડ્યા છે તેમાં અગપ્રવિષ્ટથી બાર અગો
અભિપ્રેત છે એમાંના ૧૧ અગો વિષે ગાપાલો વિદ્યાગ કહી ગયા
એટલે હવે બાકીના પ્રપ્તિમાં ‘અગપ્રવિષ્ટ’ શ્રુત વિષે નિરૂપણ કરવાનું
રહે છે એનો પ્રારંભ આ પ્રકરણથી કરાય છે

(૧) ઓવાનાધ્ય (ઔપપાતિક) —

નામ—આચાર (શ્રુત ૦ ૧, ૫૦ ૧, ૬૦ ૧) મત ‘ઉપવાર્ધ’ને
લક્ષીને રચાયેલા મનાતા, આચારના ઉપાગ તરીકે ઓવાનાધ્ય
અને ૧૬૦૦ પ્રમેરો જેવડા આ આગમના ઉપવાર્ધ અને ઓવાનાધ્ય
એમ નામોત્તરો છે

વિભાગ— આ આગમમાં ૪૬ મૂત્રો અને ત્યાર બાદ ૨૦
પદ્યો છે એ પદ્યો માટે ‘સના’ નથી ત્ ૧-૩૭ બેટલા વિભાગને
પૂર્વાધ અને બાકીનાને ઉત્તરધર્મ ગણનામાં આવે છે પૂર્વાધને
‘સમોસરણ’ કહેવામાં આવે છે, અને એના લગભગ ટેરટના ભાગમાં
છ પદ્યો છે એ તેમજ ઉપયુક્ત ૨૦ પદ્યોને બાં ૦ કરતા આ
આગમ ગણમાં છે

નિપય—દેવ અને નારદ તરીકેના જન્મને ‘ઉપપાત’ કહે છે
એ ઉપપાત અને મોક્ષગમન એ આગમનો મુખ્ય વિષય છે ‘અપા’
નગરી, ‘પૂર્ણાલક’ ચૈત્ય, ‘અથો’ પ્રક, લલસાર (મિનિસાર)

૧ આદ્ય મત પ્રમાણે ના સાતમાં મધ્યમ તરીકે પ્રગણિત આદ્યમાં
‘સૂત્ર’ નામના વિભાગો અન્ય રીતે જેવાન છે એમાં સૂત્રની મધ્યમાં ૧૮૮ની
અપાધ છે સમોસરણમાં સ્ ૧-૬૧ છે, બ્યારે ૨૦ પ્રમેરો, સ્ ૧૬૮-
૧૮૯ તરીકે નિર્ણય છે

પ્રદેશી રાજા અને દેશી ગણધરનો પ્રસંગ ધૌહોના પાયાસિ સુત્ર સારે રિલક્ષણ સમાનતા ધરાવે છે

જાતજાતના ઉત્સવો, ચાતુર્યામિ ધર્મ, ચાર પ્રમરની પર્વ અને આ પ્રકારના ન્યવહાર વગેરે જાણતો પણ આ આગમમાં આવેખાઈ છે

જાણ્યોની આમશા—

મૃયાંભ દેવના વિમાનનું એવું જાણ્યું ઝીણવટભર્યું વર્ણન કરાયું છે કે એ ઉપરથી સમય ગિત્પશાસ્ત્રી નબ્બ અને ભબ્બ મહા લયનું નિર્માણ કરી ગ્રંથે તેમજ આપણને શિલ્પશાસ્ત્રને લગતા અને પારિભાષિત શબ્દો જાણવા મળે આ તે ગિત્પકજાની વાત વર્ષ વાદનવિદ્યા, સંગીતશાસ્ત્ર, નાટ્યશાસ્ત્ર અને નૃત્યકજાના અભ્યાસીને પણ મનન કરના લાયક નિવિધ માહિતી આ આગમમાં અપાઈ છે

પિનરજ—આ આગમ ઉપર વ્યાખ્યાવિશાસ્ત્ર અને વિ. મ. ૧૦૦૦ની આસપાસમાં વિદ્યમાન મવર્યાગરિત્તૂરિની ૩૭૦૦ શ્લોક જેવડી વૃત્તિ છે

(૩) જીવાલિગમ—

નામ—ઠાણના ઉપાજ તરીકે જોળખાવાતા અને ૪૭૦૦ શ્લોક જેવડા આ આગમનું નામ સમવાયની જેમ સમસન્નુતમાં 'જીવાજીવાલિગમ' એવું આનું અન્ય નામ પણ આ પ્રકારનું છે

વિભાગ—પહેલા આઠ સૂત્રો જેટલા ભાગે બાજુએ ગણતા આગમના નવ વિભાગો પડે છે એ દરેકને 'પ્રતિપત્તિ' કહે છે પ્રતિપત્તિના બે ઉદ્દેશ છે આ આગમમાં બધા મળીને ૨ સૂત્ર છે

નિર્ણય—‘દ્રવ્ય’ અનુયોગથી પવનવિત અને મુખ્યનયા ગદ્યમા રચાયેલા આ આગમમા, શાપુમા છપાવે અને અજીવનો જે આધમ્ય એ તેનો અહીં વિસ્તારથી ‘પ્રશ્નોત્તર’ શેલીએ ત્રિયાં કરાવે છે તેમા પણ ઉત્તર નિરૂપણ તો અજીવ કરતાં જે ઘણું વિસ્તૃત છે શરૂઆતમા મૂત્રોમા અજીવના પ્રમરો અને ઉપપ્રમરો વિષે માર્હિતી અપાઈ છે ત્યાર બાદ પ્રથમ પ્રતિપત્તિમા જીવતા જે પ્રમરો, બીજામા ત્રણ એમ નવમીમા દસ પ્રકારો દર્શાવાયા છે ત્રીજી પ્રતિપત્તિમા હીપો અને સમુદ્રો વિષે હકીકત છે

‘જૂ’દ્વીપની જગતીના પૂર્વ દારના અધિપતિ ત્રિજય દેવના અધિગને તેમજ દેવનિકારના વિસ્તૃત વણનને આ આગમમા સ્થાન અપાયું છે વિશેષમા આ આગમમા જગતી અને જોટના નરણ દર્શાવાયા છે

નિર્ણય—આ આગમ ઉપર ૧૫૦૦ શ્લોક જેવડી ઢોઢીની ચૂર્ણિ છે અને આના ઉપર અનેક ગ્રંથોના પ્રણેતા હાલિદ્રસૂરિની ‘પ્રશ્નોત્તર’ નામની અને ૧૧૬૨ શ્લોક જેવડી વૃત્તિ છે પણ એ બંને અનુદ્રિત છે, જ્યારે રાયપમેશિયના વૃત્તિનાર મવયગિરિસૂરિની ૧૪૦૦૦ શ્લોક જેવડી મોટી વૃત્તિ તો હપાયેની છે

(૪) પણુવણા (મજાપના)—

નિભાગ—મમવાયના ઉપાગ તરીકે જોળખાવાતો, ‘દ્રવ્ય’ અનુયોગથી જોતપોત અને જીવંત શ્લોક જેવડો આ આગમ છત્રીસ વિભાગોમા વિભક્ત છે એ હરેકને ‘પં’ કહે છે દેટલાક પંને ઉદ્દેશકરૂપ પેટાવિભાગ છે આ આગમમા એકંદર ૪૪૬ મૂત્રો છે

વિષય—મગલાચળના પાયમા પડમા આ ઉપાગને ‘અયયન’ કહી એનો ચિત્ર, શુતરત્ન અને દૃષ્ટિવાદના મારરૂપે નિર્દેશ કરાયો છે જેમ જોગોમા નિવાહપણુવૃત્તિ જોઈ મોટું અગ છે તેમ સમન્ત ઉપાગોમા આ જોઈ મોટું છે વળી આ ઉપાગ એ અગની

નિલા ૧—નદીમા લક્ષણિક અને પદ્ધિઅયમુત્તમા કાનિક તરીકે નિર્દેશાયેલા આ આગમ વીચ વિલાગમા વિલક્ષ્ણ છે એ દેશકને ‘પ્રાભુત’ કહે છે કે જે પૂવના વિલાગોનું પણ નામ છે આ આગમના કેટલાક પ્રાભુતોના પેટાગિલાગો છે અને તેને ‘પ્રાભુત પ્રાભુત’ કહે છે વળી કેટલાક પ્રાભુતપ્રાભુતના ‘પ્રતિપત્તિ’ નામે મંજોષાતા નાના નાના ભાગો પણ છે આ આગમમા ૧૦૮ સૂત્રો છે

નિનય—આ આગમ ‘મણિત’ અનુયોગના ત્રિપણ્ડિત છે એ જોનોનું ખગોળગામ છે એમા સૂચ વિષે અનેક બાબતો વિચાર છે તે દા ત મૂર્ધની ગતિ, એના પ્રકાશની વ્યવસ્થા, સૂર્યાવારક (સૂર્યની લેખ્યાથી અસુષ્ટ ગનતા પુગલો), મૂર્ધની મજ્યા, સૂર્યની ગતિ, ચક્રને અંગે એની વૃદ્ધિ અને હાનિ, ચક્રની હાનિ, ચક્રનો નક્ષત્ર મારેનો મંજલ, જ્યોત્સ્નાનું લક્ષણ અને એનું પ્રમાણ, ચક્રાદિની પરિમાણ-સખ્યા અને એનો અનુભાવ

આ ઉપરાંત ૮૮ ગ્રહોના નામ, ‘ન’ જૂ’દીપમાના નક્ષત્ર, ગ્રહ અને તારાની સખ્યા, ‘પો’ પી’ હાયાનું માપ, ન વત્સરોના પ્રારભ અને અંત, તેમજ ગ્રહ, નક્ષત્ર અને તારાની ગીઘ ગતિ એ બાબતોને પણ મ્યાન અપાયુ છે

નિનય—નિષાગ્રથી જે બૌદ્ધ મતો વિદ્યમાનમા આગમો તેની માથે જોનોનો તો મૂળપણ્ણતિ નામનો મા ગેડજ મત આગમો હતો આ આગમ ઉપર લક્ષણાનુવાનીની નિયુક્તિ હતી પણ તે હજી સુધી તો નળી આવી નળી એટલે અત્યા તો નિવિધ ઉપાગોના વૃત્તિમય મહર્ચા પરિનિર્મિત ૬૫૦૦ શ્લોકો વેવરી વૃત્તિથી ચલાવી લેવાનું રહે છે એ વૃત્તિ (પા ૨ આ)મા મહારીરુ નવામીના અંગોપાગોનું વર્ણન છે

૧ અર્જન મત થો પ્રમાણેની વિવિધ સખ્યાનો અહીં નિર્દેશ છે

લેખ 'પ્રત્યોક્ત' શૈલીમાં રચાયુ છે અને એની લેખ જૈન દર્શનની વિનિયોગમાં ૨૪ ક્રમે છે આ ગ્રંથનની સૌથી આધુનિક પદ્ધતિએ લખાતા મહાનિબંધનું નામ છે તે છે આ ગ્રંથમાં મહાનિબંધને અંગે ૨૩ પાનાં વિશેષમાં પચાસતા બાબત, યાત્રીક દંડિય, સ્વયંભૂત, જ્ઞાન, નયમ, મના, પ્રત્યક્ષાદિ ૬ પાદિ ૩૭૫૫ વિનિયોગ વાનગી આ આમાં વિવિધ ૬ મામ આ છવ અને પુરુષવતુ વિનિયોગ નિરૂપણ પૂરુ પાડે છે જુઓ અને નૃપથવિધાના અભ્યાસ માટે પણ આ આમાં ઉપયોગી છે

પ્રાગૃતા—આ આમાં પ્રાગૃતા પૂર્વમુન વડે સમૃદ્ધ પ્રતિવાદ આયોજ્યામ છે એઓ 'વા ૧' વચમાં મુખ્યમ ન્વામીયાં મેવી ૩મા ગણાય છે આ આવાયનો જન્મ વી ૧ વતુ ૨૦૦મા, એમની દીકરા ૩૦૦મા, મેમતુ 'યુ પ્રધાન' ૫૬ ઉત્પન્ના અને એમનો ન્વ ૧વાલ ૩૭ મા થયા હતા જેટલા આ આયજ્યામને કાવકમુરિ નહો છે અને તેઓ એ હિ મામે એમને પ્રભાવ રિત' મુન ૬, ૭, ૧૩, ૧૩, ૧૩ નિર્દેશાયેલા યુગપ્રધાન ગુણકમુરિના મિથ્ય નતો છે

નિરૂપણ—જૈન દર્શનના ૧૬૧૧ વિશ્લેષણોમાં આ આગમ ઉપર મહત્તાવનાવી હરિભદ્રનુરિએ 'પ્રદેશ વ્યાખ્યા' નામની અને ૩૭૬૬ ૭વાં લેવડી વૃત્તિ ૧ની છે આ પૂર્વેના બે ઉપાના વૃત્તિમાં મહાયગિરિમુરિએ ૧૬૦૦૦ ૩૧૦૦ લેવડુ વિવરણ મ્યુ છે એમાં એમની ૧૬૦૦૦૦૦૦૦૦૦ ઉપર પાતે વૃત્તિ મનાનું કહ્યું છે

(૫) સૂર્યપણ્ણવૃત્તિ (સૂર્યપ્રગ્વૃત્તિ)—

નામ—નિનાહપણ્ણવૃત્તિના ઉપા ૧ તરીકે આગખાતાના અને ૨૭૬૬ ૭વાં લેવડા આ આમાં 'સંનિયપણ્ણવૃત્તિ' પણ કહે છે

૧ આને માટે મળ્યા 'પાસણ્ણ' ૨ ૬ વપાયો છે આ ત્રીસમા પાનું નામ છે આની સમ તથા માટે જુઓ આર્દત દર્શન દીપિકા (૫ ૫૮-૫૯)

નિલાગ—નદીમા ઉત્કલિત અને પકિષ્ણયસુત્તમા કલિક તરીકે નિર્દેશાયેયો આ આગમ વીન વિભાગમા વિલક્ષ્ણ છે એ દરે-ને ‘પ્રાભૂત’ કહે છે કે જે પૂવના વિભાગોનું પણ નામ છે આ આગમના કેટલાક પ્રાભૂતોના પેટાવિભાગો છે અને તેને ‘પ્રાભૂત પ્રાભૂત’ કહે છે વળી કેટલાક પ્રાભૂતપ્રાભૂતના ‘પ્રતિપત્તિ’ નામે સંબોધાતા નાના નાના ભાગો પણ છે આ આગમમા ૧૦૮ સૂત્રો છે

નિષય—આ આગમ ‘ગણિત’ અનુયોગના વિરૂપણરૂપ છે એ જૈનોનું ઇગોગગામ છે એમા સૂર્ય વિષે અનેક બાબતો વિચારાઈ છે દા ત મૂર્ચની ગતિ, એના પ્રમગની વ્યવસ્થા, સૂર્યાવારક (સૂર્યની લેખ્યાથી સમજાતી ગતતા પુનર્ગતી), સૂર્યની મજ્યા,^૧ સૂર્યની ઉગાર, ચંદ્રને અંગે એની વૃદ્ધિ અને હાનિ, ચંદ્રની ઉગાર, ચંદ્રનો નક્ષત્ર મારેનો સંબંધ, જ્યોત્સ્નાનું લક્ષણ અને એનું પ્રમાણ, વદ્રાદિની પરિમાપ-સંખ્યા અને એનો અનુભાવ

આ ઉપરાંત ૮૮ શ્લોકોના નામ, ‘જ્યોત્સ્નાપ્રમાના નક્ષત્ર, નહ અને તારાની સંખ્યા, ‘પોંપી’ નામનું માપ, મવત્સરોના પ્રારભ અને અંત, તેમજ શ્રદ્ધ, નક્ષત્ર અને તારાની ગ્રીથ ગાંત એ બાબતોને પણ ધ્યાન અપાયું છે

નિરૂપણ—‘નિપાળ’થી જે બૌદ્ધ નવો હિંદુસ્તાનમા આવ્યા તેની સાથે જૈનોનો તો મુરુપણ્ણતિ નામનો આ એક જ શ્રવ આ થો હતો આ આગમ ઉપર ભટ્ટાકાદુ-વામીની નિર્બુદ્ધિ હતી પણ તે હજી સુધી તે મળી આવી નથી એટલે અન્યારે તો વિવિધ ઉપાગોના વૃત્તિમા મવર્થા વિસ્તરિત ૬૫૦૦ શ્લોકો જેવડી વૃત્તિવી ચલાવી લેવા : કહે છે એ વૃત્તિ (પત્ર ૨ આ)મા મહાવીર સ્વામીના અગોપાગોનું વર્ણન છે

૧ અર્જન મતલબો પ્રમાણેની વિવિધ સંખ્યાનો અર્થો નિર્ણય છે

(૬) જળુદ્ધીવપદ્મસુત્તિ (જળુદ્ધીવપ્રજસિ)—

નિભા ૧.—જ્ઞાયાધન્મજ્ઞાના અને મતાનગ્ર પ્રમાણે ઉવામ ૧
દમાના ઉપાગ તરીકે જોગખાવાતા તેમજ ૧૮૫/૧૯૫૬ જેવળ
આ આગમના નાત વિભાગ કે ૧૫૫ જે જોગને 'વજ્ઞ-૧૨' કહે
છે જ્યાં મગીને ૧૭૮ મળે છે

નિયમ—આ આગમમાં 'જળુદ્ધીવ' વિષે જાતજાતની માહિતી
અપાઈ છે એમાં ભરત, અસાવત વગેરે મેં જે વિષે વિચાર કરાયા
છે આમ આ જૈન ભૂગોળનો અર્થ છે એમાં પ્રત્યક્ષગતિ પ્રાચીનક
મ્પણદેવ અને વકેવર્તી ભરતના ચન્દ્ર ગાવેખાયા છે વિગેરેમાં
કાલ રકના ઉત્સર્પિણી અને અવમર્ષિણી એવા બે વિભાગના
છે જ આરા, નવ નિધિ, ત્રીય કળો નન્માલિયે, પદર દુવકે
અને જ્યોતિષો તેમજ 'જળુદ્ધીવમાના કેટલાક પદારો વિરે પણ
અહીં વિચાર કરાયો છે

નિવન ૧.—જા આગમ ઉપર ૨૬૬ છે એમ મનાય છે, પણ
જો વાત ચિન્ત્ય છે આ આગમ ઉપર ૧૦૬ ઉપાગોના વૃત્તિકાર
મવયગિરિસુરિએ વૃત્તિ રચી હતી, પણ હજી મુધી તો એ અપ્રાપ્ય
છે બાકી પ્રમેયરત્નમજ્ઞા નામની ૧૮૦૦૦ શ્લોક જેવડી વૃત્તિ જે
ઉપાધ્યાય શાંતિચન્દ્રગણિએ વિ ન ૧૬૬૦માં રચી તે તો મળે છે
એ પ્રકાશિત પણ છે

(૭) ઘટપદ્મસુત્તિ (ચન્દ્રમજ્ઞસિ)—

નિયમ—ઉવાસગન્તાના ઉપાગ તરીકે જોગખાવાતા અને
૨૨૦૦ શ્લોક જેવડા ૧૧ આગમનો નિષ્પર પણ ખજોગ છે આને
લગભગ નાતનો વર્ષથી તો આ આગમ મુરખ વૃત્તિ સાથે ખૂબ જ
મજાતુ આવે છે એમ મનાયુ આવ્યું છે, પરંતુ હવે અને નદીમાં

૧ જુઓ વિધિપ્રકા (૫ ૫૭) અને પૂવાચારકૃત યોગવિધિ

એનો સુરપદ્ધતિથી સ્વતંત્ર ઉત્પેક્ષા છે એટલે આ બાબત ચિન્ત્ય ગણાય

વતમાન કાળમા જળદ્રીપમા જે વન્ડ છે તેને પ્રગે એમ કહેવાય છે કે પૂર્વ ભવમા એનો જન્મ જૈન ધર્મમા થયો ન હતો એટલે ઉચ્ચ તપનું ચયેષ્ટ ફળ મળ્યું નહિ જૈન ધર્મની મહત્તા-મહાઆવકે તરીકેની કરામી ઉવાસુગદ્ધમામા વણવાઈ છે આથી ચક્રપદ્ધતિ એનું ઉપાગ ગણાય એમ કંપના દરાય છે

નિવરણ—આ આગમ ઉપર ૮૫૦૦ શ્લોક જેવડી વૃત્તિ વિવિધ ઉપાગોના વૃત્તિકાર મધ્યગિરિસરિએ રચી છે

(૮) નિર્યાવલિયા (નિર્યાવલિકા)—

‘નિર્ય’ એટલે નગ્નો જીવ અર્વાત્ ‘નારક’ અને ‘આવલિ’ એટલે ‘શ્રેણિ’ નાગ્નોની એણિના વાનગપ અવને નિર્યાવનિયા સુચરખય’ (સ નિર્યાવવિકાશ્રુતમ્ ૪) કહે છે એનું પંચમાણ ૧૧૦૦ શ્લોક જેવડું છે એના નીચે મુજબ પાંચ વગ ગણાવાય છે

(૧) નિર્યાવવિયા, (૨) કંપવલિસિયા, (૩) પુષ્કિયા, (૪) પુષ્કિવિયા અને (૫) વળિડુ મા

નામ—અતઃકદસાના ઉપાગ તરીકે નિર્દેશાતા નિર્યાવવિયા નામના આ આગમને ‘કંપિયા’ (સ કંપિતા) પણ કહે છે

નિભા ૧—આ આગમમા દસ અધ્યયનો છે

વિષય—મગધના નરેશ્વર શ્રેણિકને કાવી, મુકાવી વગેરે નામની પત્નીઓ હતી કાવીના પુત્ર કાલ, મુકાવીના મુકાવ એમ દસે પત્નીનો એકેક પુત્ર કૃણિકના પક્ષમા રહી ‘રથમુખય’ સુદ્ધમા મહાવીરભાગીના મામા અને ચેલ્લણા (શ્રણિની પત્ની)ના પિતા ચેટની સાથે લરાઈમા ભતર્યો કાવે ‘ગરુડ’ બૃહદ્ રચી આ સુદ્ધમા ભાગ લીધો ચેટકે એને એક જ બાણથી હણી નાખ્યો એ મરીને

ચાલી 'પકપ્રભા' નામની પૃથ્વીમા આરેવા 'હિમાલ' નરક
ઉત્પન્ન થયો.

'રઘનુસવ' યુદ્ધમા મુકાવ વગેરે નવનુ મગ્ન થયુ
જવા પણ નગ્ને જયા.

કાવની અવગ દશા કેવા માગબ-નમાગબને ત્રીપે થઈ એ
આત્ર ગઢાવર ઇન્દ્ર મુનિએ નિચ્છન્નતાવ મવારી સ્વામીને પૂજ
એ ઉપરથી એમને સંવત્સારના દોહથી માટીને 'રઘનુસવ' યુ
મુધીની કૃષ્ણિકને લગતી બધી જાણતો કહી સંભળાની આમ
ઉપાગમા મુનિઓ અનન્યતાત પિસ્તા લી ગૂ કરાવે છે.

નિરૂપ—મુખ્યતયા ગદ્યમા રચાયેલા આ ઉપાગ ઉ
તેમજ એના પછીના ચારે ઉપાગો ઉપર પણ શ્રીચન્દ્રમૂર્તિ
વિ સ ૧૦૦૮મા ગ્વેની ટીકા છે એ પાસે ઉપાગોની ટીકા
પશ્ચિમીય ૬૦૦ શ્લોક જેટલું છે.

(૬) કપવટિમિયા (કટપાવતમિકા)

નિભાગ—આપ્તરાવવાપ્રય માના ઉપાગ તરીકે નિર્દેશાતા :
આગમમા હમ અધ્યયન છે.

નિરૂપ—મામા કહુ છે કે શ્રેણિકના કાલ વગેરે હસ પુને
એકેક પુત્ર હતો એ જસના પત્ર, મકાપત્ર ઇત્યાદિ નામ હ
આ શ્રેણિકના હમ પૌત્રો દીક્ષા લઈ કાગધર્મ પામી સૌધર્મદિ
કપ (નવગ)મા ઉત્પન્ન થયા છે ત્યાથી ચ્યત્રી એઓ ભાવે જ

નિરૂપ—આ ઉપાગ ઉપર શ્રીચન્દ્રમૂર્તિની ટીકા છે.

(૧૦) મુષ્ટિકા (મુષ્ટિપતા)—

નિભાગ—પરકાવાગરણના ઉપાગ તરીકે નિર્દેશાતા
આગમમા હસ અધ્યયન છે.

વિષય—ચન્દ્ર નામનો ઇન્દ્ર મહાવીરસ્વામીને વદનારે માવી સૂર્યાબ દેવની જેમ નાટ્યવિધિ કર્ગની પાઠો કરે તે એની મહિમ વિશે પ્રશ્ન પૂછાતા કટાગારથાલાનુ ઉત્તરરણ અપાયુ છે અને આ ચન્દ્રનો પૂર્વ ભવ કેહેવાયો છે એમા એને જેનોના ત્રેવીંગમા લીધ કર ‘પુરુષાદાનીય’ પાર્શ્વનાથની પાસે દીક્ષા લીધાનો ઉદ્દેશ છે

૧ સૂર્ય, ૨ ગુરુ, બહુપુત્રિ । દેવી વગેરે નાની હકીકત આ આગમમા અપાઈ છે તેમા શુકનો મોમિવ પ્રાક્ષણ તરીકેનો પૂર્વ ભવ વિસ્તારથી રજૂ કરાયો છે, અને એમા તાપસ તગીકેની એની રહેલીકરણીનુ—એણે લીધેલા વિવિધ અભિગ્રહોનુ વર્ણન કરાયુ છે

વિવરણ—મુખ્યતયા ગદ્યમા ગ્યાયેલા આ આગમ ઉપર શ્રીચન્દ્રસૂરિની ટીકા છે

(૧૧) પુષ્પચૂલિકા (પુષ્પચૂલિકા)—

વિભાગ—વિવાગસુચના ઉપાગ તરીકે જોળખાવાતો આ આગમ દસ અધ્યયનોમા વિભક્ત છે

વિષય—આ આગમમા મયમની આરાધનામા સ્વરૂપતા સેવવાથી આવતા અનિષ્ટ પરિણામનો ચિતાર અપાયો છે તેમ કરતી વેળા શ્રી, હી, વૃત્તિ, કીર્તિ, બુદ્ધિ, લાભી, ઇલા, સુગ, રસદેવી અને ગદ્યદેવી એ દસ દેવીઓના પૂર્વ ભવનું વર્ણન કરાયુ છે એ દસે પૂર્વ ભવમા ત્રિનેશ્વર પાર્શ્વનાથ પાસે દીક્ષા લઈ પુષ્પચૂલા સા ધીની શિષ્યાઓ બની હતી એ દસેને બળ વડે વસ્તુઓ ધોવાનો નાદ હતો એની આલોચના ન કરવાથી એમને વિશેષ ઉચ્ચ સ્થાન મળ્યું નહિ

વિવરણ—મુખ્યતયા ગદ્યાત્મક આ આગમ ઉપર શ્રીચન્દ્ર-સૂરિની ટીકા છે

૧-૨ આ બન્નેએ પૂર્વ ભવમા પાર્શ્વનાથ પાસે દીક્ષા લીધી હતી

(૧૨) વણિહરમા (વૃષ્ટિહરમા) —

નામ—દિટ્ટિવાયના ઉપાગ તરીકે નિર્દેશાતા આ આગમનું નામ ‘અધગવણિહરમા’ છે

વિભાગ—આ આગમ બાર અવ્યયનોમા વિભક્ત છે

વિષય—‘વૃષ્ટિ’ વરના અને વામુદેવ કૃષ્ણના વરીલ બધું બળદેવના નિપદ વગેરે બાર પુત્રો અખડ-બ્રહ્મચારી નેમિનાથ પાસે દીક્ષા લેઈ એ પાળી ‘સર્વશિસિદ્ધ’ નામના અનુપમ સ્વર્ગમા ઉત્પન્ન થયા જે બાબત અહીં આલેખાય છે

નિરુદ્ધ—લગભગ સર્વાંગે ગદ્યમા રચાયેલા આ આગમ ઉપર શ્રીચન્દ્રસરિની ટીકા છે

(૧૩) ઉપાગોનુ પરિમાણ—આ પ્રમાણે ૧૦ ઉપાગોનો પંચિય પૂર્ણ વા. છે એટલે એ બારેનુ પરિમાણ હું અહીં નીચે સુચખ નોધુ છું --

૧૬૦૦, ૦૧૦૦, ૪૭૦૦, ૭૭૮૭, ૨૨૮૬, ૪૪૫૮, ૨૨૦૦, અને ૧૧૧૦૦

આમ બાર ઉપાગોનુ એન્દર પરિમાણ ૨૬૨૩૭ જ્યોક્તુ છે

પ્રકરણ ૪ મૂલસૂત્રો

(૧) આવસ્થય (આવશ્યક) —

વિભાગ—૧૩૦ શ્લોક જેવડો અને અગભાઈ શ્રુતમા પ્રધાન પદ ભોગવતો આ આગમ છ અવ્યયનોમા વિભક્ત છે એના નામ નીચે મુજબ છે —

(૧) સામાયિક (૨) ચતુર્વિંશતિસ્તવ, (૩) વદનક, (૪) પ્રતિક્રમવ (૫) કાર્યોત્સર્ગ અને (૬) પ્રત્યાખ્યાન

આ આગમમા મૂળે એકઠર ૩૫ સૂત્રો હશે એવું અનુમાન કરાય છે

વિષય—આ આગમમા, અવશ્ય કરવા લાયક છ કાર્યોનું મર્યાદા અનેખાતું છે પાપજનક પ્રવૃત્તિઓનો પરિહાર, જિનેશ્વરોનું શુદ્ધોપતન, નરશુરુને બાર આવર્તપૂર્વકનું વદન ('દ્વાદશાવત' વદન), અતિચારો પી આલોચના, અવિરતિ ઉપર જાતજાતના કાપ અને ધ્યાન એ બાબતો વિચારાઈ છે તેમ કરતી વેળા અમણમુક્ત અને પકિંખયજામણુગ તેમજ આદ્યપ્રતિક્રમણને લગતા મૌલિક દૂતોને અહીં સ્થાન અપાયું છે

પ્રણેતા—આ આગમ અગભાઈ છે એ વિષે તેમજ એના તી અષ્ટમ જિનપતિ મહાવીરસ્વામીના સમકક્ષીન શ્રુતઅવિર છે એ બાબત વિષે પણ એ મત નથી, પરંતુ એ કર્તા હ્રુતઅવિર તે પાપધર જ છે કે કેમ એ વિવાદાસ્પદ વિષય છે આવસ્થયની પિવધ્ધ નિયુક્તિની રચના થઈ તે પૂર્વે આવસ્થયના કર્તા ગણધર દોવાની માન્યતા ચરૂ થઈ હશે એમ લાગે છે

વિનિર્ણય—મુખ્યતઃવા ગદ્યમા રચાયેલા આ આગમ ઉપર ૧૬૨૩ ગાથામા આશરે ૨૫૦૦ શ્લોક જેવડી વિનિર્ણય અને અનેક

ગીતે માગદગક નિયુક્તિ બાહ્યાદુસ્વામીએ રચી છે એની ગા
૬૦૦-૬૪૧ સુપ્રસિદ્ધ ગાથાસાના બીજીની ગણના સાથે છે

આ નિયુક્તિ ઉપર બે લાખ્ય છે (૧) લગભગ ૧૮૩ પદોમા
૦ ગાયેનુ મૂલ-લાખ્ય અને (૨) લગભગ ૩૦૦ પદોમા ગાયેનુ લાખ્ય

વિશેષમા પ્રથમ અબ્યયન પૂરતી અને ક્તાએ જાતે 'વિશેષમા
વસ્તુવ્યાસ (નિર્ણયવસ્તુવ્યાસ) ૧. તરીકે 'નિર્ણયોદ્ધી, મનનીય,
આગમોના અનુરાગીને શોભે એની તાર્કિક દૃષ્ટિથી વિભૂગિત અને
મહામૂલ્યવાળી એવી કૃતિ જિનભદ્રગણિ દામાશ્રમણે ૪૩૩૬ પદમા
૫૦૦૦ શ્લોક જેવડી રચી છે

આ આગમ ઉપર ૧૮૫૦૦ શ્લોકની ચર્ચા છે, અને એના
કર્તા નિર્ણય અને નદી ઉપર ચર્ચા રચનારા જિનદાસગણિ હોવાનું
કેટલાક વિદ્વાનો કહે છે

જૈન શાસનના મહાસ્ત્રલકૃષ્ણ હરિભદ્રસૂરિએ આ આવશ્યક
ઉપર ૮૪૦૦૦ શ્લોક જેવડી મહાકાવ્ય ટીકા રચી હતી તે તો હજી
સુધી અપ્રાપ્ય છે, પરંતુ સદ્ગુણે એમણે ૨૦૦૦૦ શ્લોક પૂરતી
જે 'શિષ્યક્રિતા' નામની ટીકા રચી હતી તે તો મળે છે, અને એ
પ્રકાશિત પણ છે

વિવિધ ઉપાગોના વૃત્તિકાર મવચગિરિસૂરિએ પણ આ આગમ
ઉપર ટીકા રચી છે, પરંતુ એ અપૂર્ણ મળે છે તેમ જતા એનો

૧ બીજોના નિસુદિમગજનું સ્મરણ કરાવનારા આ આગમ-અથ ઉપર
જિનભદ્રગણિએ જાતે સરકળમા મહિપ્ત જતિ રચના માડી હતી પરંતુ
૧૮૬૩મી ગાથા સુધીની એ રચના એમનો અર્જવાસ થયો અને અપૂર્ણ
કારણે કે ૧૫ વાદિગણિએ ક્યું આ દિક્ષુક જતિ અવારિ અસિદ્ધ છે
આરે માટ સાચાવતી મોક્ષમા મોગી વિક્રમની નવમી સદીમા રચાયેલી અને
અન્યારી હેમચંદ્રસૂરિની વિ. મ. ૧૧૭૫ની જતિ પ્રમાણિત થયેલી છે

૨ જુઓ ૧૪૪૦મી ગાથાની સ્વોપજ્ઞ જતિ

૧/૦૦૦ પ્રલોક જેવડો ઉપવખ્ધ ભાગ સુદ્રિત કરાયો છે એ આનંદની વાત છે .

આ ઉપનત બીજી પણ કેટલીક વૃત્તિઓ છે એ બધીનું પરિ-
માણ લગભગ એક લાખ પ્રલોક જેટલું દર્શાવાય એ વળી આવન્મયના
કોઈ કોઈ વિભાગને અનુવક્ષીને પણ બહોળા પ્રમાણમાં વૃત્તિ વગેરે
નાહિત્ય થો તથું છે

પાનપાકન—આ મૂલસૂત્ર તેમજ એના વિવરણાત્મક તમામ
સાહિત્યનો પાનપાકન તરીકે ઉપયોગ કરવાની હરકોઈ જૈનને
આવક-આવિકાને, પણ પૂરેપૂરી છૂટ છે

(૨) ઉત્તરજામણ (ઉત્તરાધ્યાયન)—

નામ—મુખ્યતથા પત્રમા રચાયેલા અને આશરે ૨૦૦૦ પ્રલોક
જેવા આગમના ‘ઉત્તરજામ’ અને ‘ઉત્તરાધ્યાય’ એવા અનુક્રમે
આકૃત અને સમ્પૂર્ણ નામાવર છે

વિભાગ—આ આગમ ૩૬ અધ્યયનોમાં વિભક્ત છે એમાં
૧૧૪૩ પદો છે

વિષય—કોઈક ધર્મમાં શૌચને તો કોઈકમાં જ્ઞાનને તો
કોઈમાં સન્નિતને તો કોઈકમાં અનામજાત યોગને પ્રાધાન્ય અપાયું
છે, બ્યારે જૈન ધર્મમાં વિનયને મુખ્ય સ્થાન અપાયું છે એ જોતા
■ આગમનો પ્રારંભ વિનયના નિરૂપણથી કરાયો છે તે મર્વદા
પ્રિય છે આ આગમમાં બાતમાતની વાની પિરસાઈ છે—

૨૨ પરીપહો, ધર્મના મનુષ્યત્વાદિ ચાર અગોની દુર્લભતા,
ભાના પ્રમરો, મરણના ભેદ, બહુશ્રુતતા, બ્રહ્મચર્યના દસ ધ્યાનો,
દુઃશક સાધુનું સ્વરૂપ, પાપ-શ્રમણની રૂપરેખા, ઉત્તમ સાધુના
શિષ્ય, સાચુ બ્રાહ્મણત્વ, આકાંક્ષાપ્રત્યક્ષમાતા, દસ પ્રકારની આમાચારી,
મુક્તિમાર્ગના સાધનો, સંવેગાદિ ૭૩ દ્વાર, તપના પ્રકારો અને

ઉપપ્રગરો, ચરિત્રનું સંખ્યાના ક્રમે નિરૂપણ, કર્મ, લેશ્યા, અનગાર-
ધર્મ તેમજ જીવ અને અજીવના પ્રકારો

આ આગમમા અનેક સંવાદો રજૂ કરાયા છે. દા ત પુરોહિત
અને એના જે પુત્રોનો મેવાદ, સાધ્વી રાજમતી અને રઘનેમિતો
ગૌતમગોત્રી ઇન્દ્રભૂતિનો અને કેળી ગણુધરનો, જયધોષ અં
વિજયધોષનો તેમજ મૃગાપુત્ર અને એની માતાનો

વિશેષમા આ આગમમા નિમ્નવિખિત વ્યક્તિઓના ચરિ-
ત્ર પણ આલેખાયા છે —

કપિલ, પ્રત્યેકજુદ્ધ ૧નમિ, ચડાળ મુનિ હરિકેશજીવ, ચિ-
અને સભૂત, સજય, અનાથ મુનિ અને સમુદ્રપત્ન

આ આગમમા ધાર્મિક ઉપદેશ સચોટ બનાવવા જાતજાતના
ઉદાહરણો અપાયા છે —

ઘેટુ, કાકપી, કેરી, રવેપાર, સમુદ્ર, પાદડા અને ગળિયો બળદ
વળી કેટલાક કાવ્યકાવ્યોને પણ ધ્યાન અપાયું છે.

સકનના અને કર્તાના—જોડોના મુક્તિનિપાતનુ સ્મરણ
કરાવનારો આ આગમ કોઈ એક જ કર્તાની રચના નથી એન
કેટલાક અધ્યયનો અગમમાંથી ઉદ્ભવેલા છે, કેટલાક જિનભાષિત
છે, અને કેટલાક પ્રત્યેકજુદ્ધના મવાદરૂપ છે સ્પષ્ટ શબ્દોમા કહું
તો ‘પરીવહ’ અધ્યયન દૃષ્ટિવાદમાંથી ઉદ્ભવ્યું છે, ‘દુમપત્રક’
અધ્યયનના કર્તા મહાપીરત્વાગી છે, અને કાપિલીય અધ્યયનન
કર્તા પ્રત્યેકજુદ્ધ છે ‘કેશિગૌતમ’ એ કેળી અને ગૌતમ નામન

૧ એમનું ચરિત્ર આપણા દેશના જન પિદેહીનું અને માકસ ઓરેલિયસ
સ્મરણ કરાવે છે

૨ તથા વેપારીની વાત આઈબવની કથાનું સ્મરણ કરાવે છે.

જે મહાનુભાવોના સંવાદરૂપ છે

નિરરજ—આ આગમ ઉપર લગભગ ૬૦૦ ॥યાની નિયુક્તિ વળી એના ઉપર સાધ્ય છે એની કેટલીક ગાથાઓ નિયુક્તિમાં સળી ગઈ છે આ આગમ ઉપર ૫૮૫૦ શ્લોક જેવડી ચાઈ છે, અને એના કર્તા 'વાલ્મીક્ય' કુવના 'દ્રોષ્ટિક' ગણના અને 'વજ્ર' શાખાના મહત્તર ગોપાલિકના ગિધ્ય (? જિનદાસગણિ) છે વળી 'વાદિવેતાલ' શાતિસૂત્રની ૧૬૦૦૦ શ્લોકોની ટીકા છે એ ટીકામાં કથાઓ પાંચમમાં અપાયેલી હોવાથી એને 'પાંચમ-ટીકા' કહે છે આ ઉપરાંત બીજી પણ કેટલીક ટીકાઓ રચાઈ છે તેમાં નિમિચન્દ્રમૂર્તિએ વિ સં ૧૧૨૬માં ૧૦,૦૦૦ શ્લોક જેવડી રચેલી ટીકા નોંધપાત્ર છે

મૂલ્યાકન—આ આગમ ધાર્મિક કાવ્ય તરીકે આગમોમાં મહત્તરનું સ્થાન ભોગવે છે વેદિક હિંદુઓની ભગવદ્-ગીતા માથે અને બૌદ્ધોના ધર્મપદની આવે સમકક્ષામાં માનભેર બ્રહ્મ રહી શકે તેનું આ મૂલસૂત્ર છે એમ કેટલાક આધુનિક વિદ્વાનોનું કહેવું છે

આ આગમ અતિપ્રાચીન અને વિલસણ રૂપોના ભડારૂપ છે એથી એ અર્ધ-ભાગધી ભાવાના વ્યાકરણના પ્રણયન અને અભ્યાસના સમજ સાધનની ગરજ સારે તેમ છે વળી એ પ્રાચીન છંદો અને અવકાશોની ગવેષણા માટે પણ ઉપયોગી છે

પંડનનો ક્રમ—અસલના જમાનામાં આચારનો અભ્યાસ કર્યા બાદ આ આગમનો અભ્યાસ કરતો હતો, પરંતુ દસવેયાલિય સ્થાતા આચારને બદલે દસવેયાલિયનો અભ્યાસ કર્યા પછી આ આગમનો અભ્યાસ કરવાની પ્રણાલિકા શરૂ થઈ અને આજે એ ચાલુ છે

અનુસ્રુતિ—એમ કહેવાય છે કે મહાવીરસ્વામીએ એમના નિર્વાણસમયે જે એકધારી સોળ પ્રહરની દેશના આપી તે વેળા એમણે આ આગમના ૩૬ અધ્યયનો કહી સંભળાવ્યા હતા. આ હિસાબે આ આગમની રચના મોડામાં મોડી ઈ સ પૂર્વે પરજમાં થયેલી ગણાય.

આજકાલ શ્રમણવર્ગના મોટા ભાગ આશ્વિન માસની કૃષ્ણ ચતુર્દશીએ તેમજ દીપોત્સવીને દિવસે આ ઉપ અવ્યયનો વાચી લેતા છે, તે ઉપર્યુક્ત અનુશ્રુતિને આભારી હોય એમ લાગે છે

(3) दशवेद्याखिय (दशवैद्याखिक)---

વિભાગ—‘દસકાલિય’ એવા નામાતરવાળા અને ૮૩૫ શ્લોક
જેવડા આ આગમમા દસ અધ્યયનો છે તેમા પાચમા અને નવમાને
અનુક્રમે બે અને ચાર ઉદેશક છે, બાકીના માટે આવા વિભાગ નથી
અતના બે ચુકા છે

દેહી—આ મમત્ર કૃતિ સર્વોગ્રે જાણમા છે મર્વાશે પદમા નથી.

નિયમ—આ આગમ 'ચન્દ્રકરણ' અનુયોગનો અને નાધુ-
 હવનનો મંત્રેષમા પત્ર સન્ધોટ અને મુગમ મોઘ કરાવે છે એમા
 વિવિધ વિષયોને સ્વાન અપાયુ છે જેમકે માધુકરી વૃત્તિ, સાધુને
 નહિ આચરવા જેવી ત્રયન બાગતો, છ હરનિકાય અને પાંચ
 મહાનતોનું સ્વરૂપ, આત્માનાતિના મોપાન, વચનની વિશુદ્ધિ
 શિક્ષાચર્યાના નિયમો, શ્રમણના ઉત્તમ શૃંગો, શુદ્ધ માત્રું વતન,
 વિનય-સમાધિ વગેરે ચાર જાતની સમાધિ અને આદ્ય શ્રમણતા
 પ્રથમ ચૃલામા નાધુ મયમમા મિશર ન્દે એવી મમજલ અપાઈ છે
 અને ખીલમા સંનાર-પ્રવાહને વગ નહિ થવાનો ઉપદેશ અપાયો છે

નિર્યુહિત—‘આત્મપ્રવાહ’ નામના સાતમા પૂનમાથી ચામુ
અધ્યયન, ‘ઊર્મપ્રવાહ’ નામના આઠમા પૂર્વમાથી પાંચમું અને
‘સત્યપ્રવાહ’ નામના દ્વિતીય પૂર્વમાથી સાતમું અધ્યયન નિર્યુહિત
કરાયા છે, ત્યારે ‘મિથ્યાખ્યાન-પ્રવાહ’ નામના ત્રીજા પૂર્વના
ત્રીજા વત્યુ (વન્તુ)માથી જાકીના અધ્યયનો માટે તેમ કરાયું
છે મતાતઃ પ્રમાણે બાર અરૂપ ગતિપિટકમાથી આ આગમનું
નિર્યુહિત કરાયું છે

સત્પત્ન—ધર્મપદ્ધતું અશત સ્મરણ કરાવનારુ આ મૂલસૂત્ર કેટલીક બાજતમા આચાર અને ઉત્તરભગ્યણ જેવા જેન આગમો માથે તેમજ સંયુક્તનિકાય અને નિસવતન્તક નામના બૌદ્ધ યો સાથે મળતું આવે છે

સકલનાકાર—આ આગમની સકલના વિપ્રલય ગાથ્ય બનસૂરિએ કરી છે એઓ ઈ મ પૂર્વે ૪૦૭ની આસપાસમા જેન સધના નાયક બન્યા હતા એઓ ચરમ કેવલજ્ઞાની જ બૂસ્વામીના શિષ્ય પ્રભવસ્વામીના શિષ્ય થાય છે આ શ્રુતકેવલી મુનીશ્વરે પોતાના બાલદીક્ષિત પુત્ર મનકને માટે આ આગમની વીરમંવત્ ૭૨ અર્વાત્ ઈ સ પૂર્વે ૪૫૫મા વિકાસે-સમીમાજના સમયે યોજના કરી હતી

વિનરણ—પ્રાચીન છટોના અભ્યાસ માટે ઉપયોગી એટલે આ હમવેયાલિય તેમજ એની બને ચૂલા ઉપર ૩૭૧ નાણા લગભગ ૫૦૦ શ્લોક જેવડી નિર્ચુક્તિ છે, અને લગભગ ૬૩ અક્ષર સાખ્ય છે આ બનેને અનુવક્ષીને હરિભદ્રસૂરિએ ૭૦૦૦ રૂપિયા વૃત્તિ રચી છે

હસવેયાલિય ઉપર કોઈકની-પ્રસિદ્ધિ પ્રમાણે હરિભદ્રસૂરિ મહત્તરની આશરે ૭૦૦૦ જેવડી ચૂલિં છપાયેલી છે એ હરિભદ્ર આના કરતા પ્રાચીન જણાતી મુનિવંદ અસ્તરૂપિય એક અમુદ્રિત ચણિ છે, અને એ ચૂલિંમા આ આગમ રચના કેટલી વૃત્તિનો ઉદ્ભવ છે

(૪) ઓહનિકજ્જતિ (ઓધનિચુક્તિ)

પ્રશાખા—‘ચરણકરણ’ અનુયોગ્ય સ્ત્રોતરૂપ આ અગમ એ ૮૧૧ પદોની ૧૩૫૫ શ્લોક જેવડી સ્ત્રોતરૂપ છે એ આવશ્યક-નિબ્ધતિની ૬૬૫મી ગાથામાં મહત્તરની આશરે ૭૦૦૦ જેવડી ચૂલિં છપાયેલી છે

નિરૂપ—‘ઓહ’નો અર્થ ‘મમેય’ થાય છે આ કૃતિમા જન દીક્ષા લીધા બાદ મયમી જીવન જીવવા ઈચ્છનારે જોલવા-ચાલવામા, આહાર મેળવવામા તેમજ વિહાર-વામા શી શી માવચેતી રાખવી તે દૃકમા પરતુ મચોટ રીતે દર્શનાયુ છે વિન્તાગથી ઠહૂ તો આ કૃતિમા ચરણ-મપ્તિ, કરણ-સપ્તિ, પ્રતિલેખન-દાર, પિંડ-દાર, ઉપવિનુ નિરૂપણ, અનાયતનનુ વજન, પ્રતિસેવના-દાર, આયોચના દાર અને વિશુદ્ધિ-દાર એમ વિવિધ બાળતો અપાઈ છે વળી વેટલાક શુભ શુકનો વિષે પણ અહીં ઉલ્લેખ છે

કર્તા—મા આગમના કર્તા શ્રુતઠેવલી ભદ્રબાહુસ્વામી છે

નિરૂહણ—‘પ્રત્યાખ્યાનપ્રવાદ’ નામના નવમા પૂર્વમાથી આ આગમનુ નિરૂહણ કરાયુ છે એ હિસાબે આ મૌલિક કૃતિ નથી, પરતુ વિશિષ્ટ પ્રકારની સંકલના છે

નિરૂણ—આ આગમ ઉપર ૩૨૨ ગાથાનુ લાખ્ય છે અને એના ઉપર નાયાધમ્મકહાના મયોધક દ્રોણમૂરિની ૭૫૦૦ શ્લોક જેવડી વૃત્તિ છે

(૫) પિંડનિજ્જન્તિ (પિંડનિર્ચુક્તિ)—

પ્રશાખા—દસવેયાલિયના ‘પિંડસણા’ (પિંડેવણા) નામના પાચમા અધ્યયન ઉપર નિર્ચુક્તિ રચતા એ ઘણી મોટી ઘઈ જવાથી આ આગમની પૃથક્ રચના કરાઈ છે આ હિસાબે આ આગમ દસવેયાલિયની નિર્ચુક્તિની પ્રશાખા છે એમા ૬૭૧ ગાથાઓ છે એનુ પારિમાણ ૮૩૫ શ્લોક જેવડુ છે

વિષય—‘પિંડ’નો અર્થ ‘આહાર’ થાય છે સાધુ-સાધ્વીને પણ ધમકિયા કરવા માટે શરીરની તો જરૂર રહે જ છે એટલે એના ટકાવ માટે તેમને આહાર કરવો પડે એ સ્વાભાવિક છે આ આહાર ૪૨ દોષોથી સ્ફિત હોય તો તે સયમીઓને દામ લાગે આથી આ આગમમા એ દોષોનુ નિરૂપણ છે

મર્તિ—આ આગમ શ્રતકેવલી લદ્દનાદુવાગીની રચના છે
સતુનન—ગિજરોના મૃવાયારના છઠ્ઠા પન્નિએનાથી પહેલી
૬૨ ગાથામાથી ઘણીખરી આ પિડનિજ્જુત્તિ સાથે મળતી આવે છે

રિનરજુ—આ આગમ ઉપર ૮૬ ગાથાનું ભાષ્ય છે વગી
જૈન જ્યોતિષર હરિલદ્દસુરિની ‘સ્થાપના-ગોપ’ પથ ત રવાથેથી
વૃત્તિ પણ છે, જો કે એ મળતી હોય તો પણ અમુદ્રિત છે
વ્યાખ્યાવિગાર. મવયગિરિસુરિની ૭૦૦૦ શ્લોક જેવડી વૃત્તિ તો
સપૂર્ણ મળે છે, અને એ દપાવાઈ પણ છે

પરિમાણ—પહેલા ચાર મૂલસૂત્રોનું એ ૬૨ પરિમાણ ૧૩૦+
૨૦૦૦+૮૩૫+૧૩૫૫=૪૩૨૦ શ્લોક જેવડું છે ચોથા મૂલસૂત્ર
તરીકે પિડનિજ્જુત્તિ ગણતા ૧૩૦+૨૦૦૦+૮૩૫+૮૩૫=૩૮૦૦
શ્લોક જેટલું એ પરિમાણ થાય છે

પ્રકરણ ૫ છ છેદસૂત્રો

(૧) નિસીહ (નિશીથ) —

નામ—૮૨૧ શ્લોક જેવડા અને આચાર્યની પાંચમી ચૂલા તરીકે નિર્દેશાતા આ ગદ્યાત્મક આગમનું બીજું નામ 'આચાર પ્રકરણ' છે

નિભાગ—આ આગમ વીમ ઉદ્દેશકમાં વિભક્ત છે

નિપય—આ આગમમાં જ્ઞાનાચાર ઇત્યાદિ પાંચ આચારોનું પાલન કરતી વેળા જે દોષો લાગી જાય તેના પ્રાપ્તિસ્તનો નિર્દેશ કરાયો છે

નિર્ધૂંહણ—૫ ચક્રપથમાં પ્રમાણે નવમાં પૂર્વમાંથી આ આગમનું તેમજ રસા, કાપ અને વવહાનું ૫૮ શ્રુતકેવલી ભદ્રજાહુત્વામીએ નિર્ધૂંહણ કર્યું છે

કર્તા—કેટલાકને મતે આના કર્તા ગણધન છે

સંતુષ્ટન—નિસીહના છેલ્લા ઉદ્દેશકમાં વવહારના મોટા ભાગને સ્થાન અપાયું છે વળી નિમીહના કેટલાયે મૂનો આચારની પહેલી બે ચૂલા સાથે સામ્ય ધરાવે છે

નિવળ—આ આગમ ઉપરની નિયુક્તિની ગાથામાં ભાષ્યની કેટલીક ગાથાઓ લગી ગઈ છે આ આગમ ઉપર બે ભાષ્ય છે એના પરિમાણ અનુક્રમે ૧૦૦૦૦ અને ૭૫૦૦ શ્લોકો હોવાનું કહેવાય છે લઘુ ભાષ્યમાં ૬૬૬૪ ગાથા છે એના કર્તા સધદાસ-ગણિ હોવાનું કેટલાક કહે છે આ આગમ ઉપર ૨૮૦૦૦ શ્લોક જેવડી અને 'વિસેસ-નિસીહ-ચુળિ' એ નામે ઓળખાવાતી ગૃહિ જિનદાસગણિ મહત્તરે રચી છે આ નામ વિચારતા એમ લોગે છે કે આ પૂર્વે બીજી ગોઈ ચૂર્ણિ રચાઈ હશે.

આ આગમના વીસમા ઉદ્દેશક ઉપર શીવભદ્રસૂરિના શિષ્ય શ્રીચન્દ્ર વિ સ ૧૧૭૪મા ૧૧૦૦ શ્લોક જેવડી વૃત્તિ રચી છે

(૨) દસા (દશા) —

નામ— ૧૦૬ શ્લોક જેવડા અને મુખ્યત્વે નવાત્મક એવા આ આગમના 'દશા' નામ સાથે મુવદ્ગ્રંથ' ભેડીને પણ એનો વ્યવહાર કરાય છે વળી એનું 'આચારદશા' એવું પણ ખીજું નામ છે ટેટલીક વાન આ આગમને 'દશામુય' પણ કહે છે

વિભાગ—આ આગમ દસ વિભાગમાં વિભક્ત છે તેમાં આઠમા અને દસમાનો 'અધ્યયન' તરીકે અને બાકીનાનો 'દશા' તરીકે ઉપયોગ લેવાય છે

નિષેધ—અમુનાધિના ૨૦ શ્વાનો, ૨૧ સખલદોષ, શુકની ૬ આગાતના, આચાર્યની ૮ ન પદા, ચિત્તની ૪ મનાધિના ૧૦ શ્વાનો, ઉપાનયકોની ૧૧ અને શાપુઓની ૧૨ પ્રતિમાઓ, મહાવીર નામીનું ચર્ચિત, મોહનીય કર્મના ૩૦ સ્થાન, અને ૬ નિવાન એમ વિવધ બાબતો આ આગમમાં આવેબાઈ છે આ આગમનું બાકમું અધ્યયન તે પદ્મએમવણાકર્ય છે કે જેને સામાન્ય જનતા 'પદ્મસૂત્ર' તેમજ 'બાન્ધાસૂત્ર' પણ કહે છે

કર્તા—આ આગમના તેમજ કાર્ય અને વ્યવહારના કર્તા શ્રુતકેવલી ભદ્રબાહુસ્વામી છે

[વનરપુ—આ આગમ ઉપર શ્રુતકેવલી ભદ્રબાહુસ્વામીએ ૧૪૦ શ્લોક જેવડી એકી નિયુક્તિ છે એ ઉપલબ્ધ સ્વોપદ વિવરણમાં આઠ શ્વાન ભોગવે છે આ નિયુક્તિમાં કાઈ કોઈ શેષક ગાથા છે

ઉપર્યુક્ત નિયુક્તિને ઉદ્દેશીને ૨૨૬૧ શ્લોક જેવડી કોઈકની ચર્ચિત છે વળી પ્રજ્ઞામુનિએ વિ સ ૧૬૦૦ની આસપાસમાં જન હિતા નામની વૃત્તિ રચી છે, અને એનું પરિમાણ ૫૧૫૦ શ્લોકનું છે

(૩) કૃપ્ય (કૃપ) —

નામ—૪૦૦ થી ૪૭૩ જ્વોક જેનડા આ આગમના વિધિ નામો છે. ૧ ત કૃપાવ્યયન, બૃહત્કૃપ, બૃહત્નાધુકૃપ અને નેહક પસૂન.

વિભાગ—આ આગમમાં છ દેગક છે.

નિયમ—માધુનાધીના આગમ અને એના નિયમો માટેનો આ મુખ્ય નય છે એમાં સંયમને શુ નાધક છે એ દર્શાવી એ સંયમને કૃપે અર્થાત્ ખપે એમ જ્ઞુ છે એની રીતે મયમને શુ નાધક છે એ બતાવી એ ન કૃપે એમ જ્ઞુ છે આ બંને જાતના વિચારો સ્થાન, વસ્ત્ર, પાન ઇત્યાદિને બગે કરતા છે વિશેષમ કયા અર્થ માટે દસ પ્રાયશ્ચિત્તો પૈકી કયું આપવું એ બાબત અહીં વિચારી છે આમ આ આગમ દરવિધાનના નિરૂપણરૂપ છે વર્ગ કૃપના ૭ પ્રકારો વિષે પણ અહીં નિર્દેશ છે.

પ્રશ્નોતા—‘પ્રત્યાખ્યાન’ પૂર્વમાં મૂલ શુભો અને ઉત્તર શુભો બગે પ્રાયશ્ચિત્તોનો અધિકાર હોતો આ પૂર્વનો અભ્યાસ નહોતો ત્યાજે પ્રાયશ્ચિત્તોનો ઉચ્ચે. યતો અટકાવવા આની તેમજ વવહારન રચના શ્રુતકેવલી ભદ્રબાહુસ્વામીએ કરી આમ આ બંને આગમન પ્રશ્નોતા ભદ્રબાહુસ્વામી છે.

નિરૂપણ—આ આગમ ઉપર નિયુક્તિ સ્થાપિ છે એમ

૧ કેટલાક પચકૃપને કૃપની નિયુક્તિનું એક અગ ગણે છે તે કેટલાક એને કૃપના બાસનું અગ ગણે છે એ ગમે તે હો એ વિ સ ૧૬૧૨ સુત્રી ઉપવચ્ચ હવુ ખબાતના દોષ યતિના પ્રાચીન બહારના એન દસ પાનાની હાથપોથી હોવાનું કહેવાય છે બે એ મળતી હોય તો તેમ નહિ તો આ પચકૃપ ઉપર બે બાષ્પ (એક સધામગણિ કમાત્રમણુત અને દોષગ્ની ચૂર્ણિ મગે છે એ ઉપરથી પચકૃપ બેનુ થઈ શકે તેમ હો તે તે માટે પ્રયાસ થવો ધટે.

લઘુ ભાષ્યની ગાથાઓ ભળી ગઈ છે આજે વિશિષ્ટ સાધનોની પ્રચુરતા છે તો એ જુદી તાત્ત્વવાનો પ્રયાસ થવો ઘટે

આ આગમ ઉપર જે સાધ્ય છે લઘુ અને બૃહદ્ લઘુ સાધ્યના કર્તા સઘદાસગણિ સ્વમાશ્રમણ છે અને એમા ૭૬૦૦ શ્લોક જેવડી ૬૪૬૦ ગાથા છે ૧૨૦૦૦ શ્લોક જેવડું બૃહદ્-ભાષ્ય છે, અને એ આ આગમ ઉપરના લઘુ સાધ્ય અને એને અંગેની બે ચૂર્ણિ પછી રચાયું છે

આ આગમ ઉપર જે બે ચૂર્ણિ છે તેમાની એકને 'વિશેષચૂર્ણિ' કહે છે, અને એ ૧૧૦૦૦ શ્લોક જેવડી છે બીજી ચૂર્ણિનું પરિમાણ ૧૬૦૦૦ શ્લોકનું છે

આ આગમ અને નિર્ચુકિતને અનુલક્ષીને મલયગિરિસ્તૂરિએ વૃત્તિ રચવા માડી હતી, પરંતુ એ ખીઠિકા પૂરતી પણ પૂરી ગયા નહિ આમ એ ૪૬૦૦ શ્લોક જેટલું કાર્ય, અપૂર્ણ નહેતા હેમ-કીર્તિસિંચે એ બચ વિ મ ૧૩૩૨મા પૂર્ણ કર્યું, અને પોતાની આ વૃત્તિનું નામ 'સુખાવગોષ ટીકા રાખ્યું આ મમમ વૃત્તિનું પરિમાણ ૪૨૬૦૦ શ્લોકનું છે

(૪) 'વવહાર (વ્યવહાર)—

નિસાગ—૩૭૩ શ્લોક જેવડા આ આગમમા દસ ઉદ્દેશક છે.

નિષય—કૃષ્ણમા શિક્ષાના પ્રગંગો દર્શાવાયા છે તો આ આગમમા એ શિક્ષાઓનો કેવી રીતે અમલ કરવો તે બતાવાયું છે તેમ કરતી વેળા નીચેની બાબતો ઉપર પ્રમાણ પડાયો છે —

ગણનાયક ઇનનાગના ગુણો^૧, આચાર્ય વગેરે માત પદવી માટેની યોગ્યતા, પ્રવર્તિનીનું વતન, માધ્વીઓને અંગેના નિયમો, જે બાતની

પ્રતિમા (મહિમ્નહુ), ૧ આગમો પાંચ પ્રકારના વ્યવહાર, પુરુષ, આચાર્ય અને ગિર્યના ચાન્ ચાન્ પ્રકારો, સ્થાવિ અને શિષ્યની ત્રણ નણ ભૂમિતિઓ, આગમોના પઠન માટેનો દીકા-પર્યાય તેમજ વૈયાવૃત્ત્યના દસ પ્રકાર

કર્તા—આ આગમના નર્તા ગુણકેવથી ભદ્રબાહુશ્વામી છે

નિરૂપણ—આ આગમ ઉપર ૧૪૦૦ શ્લોક જેવડુ લાખ્ય છે, અને ૧૨૦૦૦ શ્લોક જેવડી ચર્ચા છે વિશેષમાં આ આગમ ઉપર મધ્યગિસ્તિગ્ની ૮૪૦૦૦ શ્લોક જેવડી વૃત્તિ છે

(૫) છયકરપ (છતકટપ —

નિપથ—છત એવે ‘આચાર્ય’ આ ૧૦૩ ગાથાની અને આશરે ૨૦૦ શ્લોક જેવડી લઘુ કૃતિમાં આલોચનાદિ દસ પ્રકારના પ્રાયશ્ચિત્તનુ મધ્યમસરનુ વિવર્ણ છે

કર્તા—આ કૃતિના કર્તા જિનભદ્રગણિ કમાથમણ છે એઓ હરિભદ્રસૂત્ર કરતા પહેલા થયા છે

નિરૂપણ—આ કૃતિ ઉપર કર્તાનું પોતાનું રચેનું અર્થાનુ સ્વોપજ લાખ્ય છે, અને એમાં છેદચાસના સમન્ત રહ્યો ઉપર પ્રકાર પાઠનારી ૨૬૦૬ ગાથા છે આ ગાથાઓ પૈકી કેટલીક કર્પ, વવહાર અને પચકરપ એ ત્રણના લાખ્યની તેમજ પિંડનિત્યુત્તિની ગાથાઓ માથે સન્ખાવી થકાય તેમ છે આ લાખ્ય નિસેમાવરસય-લામ પછી રચાયુ છે

૧ જુઓ પૃ ૬

૨ જે તથાસને આગમ થુન આગા અને ધારણ પેળ એમના આવાર ન હોય પરંતુ પરપરા ઉપર જે નિર્ભર હોય તેને છત-વ્યવહાર કહે છે

આ છયકપ્પ ઉપર મિદ્ધમેનમૂર્તિની ૧૦૦૦ શ્લોકની ચૂલ્હિ છે એ પૂર્વે એ પીલ પાપ ચૂલ્હિ આ ૬૮૫ આને એ મળે છે ખરી? મિદ્ધમેનીય ચૂલ્હિ ઉપર શ્રી-વ-દ્રસુરિએ વિ. ૩ ૧૨૨૭મા ૧૧૨૦ શ્લોક લેવડી 'વિપમપ-વ્યાખ્યા' ગી છે

(૬) મહાનિસીહ (મહાનિશીય)

વિભાગ—૪૫૪૮ શ્લોક લેવડા આ આગમના પ્રા-લમા એના ત્રણ વિભાગોનું સૂચન છે પણ એ પ્રમાણે એ વિભાગો પડાયા છે ખા. ૧ બાકી આના આઠ વિભાગો તો ભેવાય છે તેમાંના પહેલા અને 'અધ્યયન' અને બાકીના બેને 'વલા' કહે છે કેટલાક ચલાનો પણ 'અધ્યયન' તરીકે નિર્દેશ કરે છે પહેલા અધ્યયન સિવાયના બાકીના સાત વિભાગો માટે આગવતા ઉદ્દેશ છે જેમકે ૬, ૧૬, ૧૮, ૧૨, ૪, ૬ અને ૨૦ એક દર ૮૩ ઉદ્દેશ છે

વિષય—પાપની નિંદા અને આલોચના એ આગમનો મુખ્ય સુર છે આ આગમમા નિમ્નલિખિત બાબતોને ધ્યાન અપાયું છે

૧૮ પાપ-ચાનક, શુદ્ધદેવતા વગેરેના મત્રાક્ષ, કુશીલ સાધુ-એનું સ્વરૂપ, દ્રવ્ય-સ્તવ અને લાવ-સ્તવની સમજણ, ઉપધાન, વીર્ષકનો વિસ્તૃત પરિચય, દ્રવ્ય-પૂજા અને લાવ-પૂજાનો ભેદ, ૧૭૭વામીએ પચમ ગણમહામુખકૃષ્ણ (નમસ્કારમત્ર ની કરેલી તૈયારી, અહોગાલિક, ગુરુ અને શિષ્યનો મળધ, ગુરુકુલવાસનું મહત્ત્વ, નમ્મનું સ્વરૂપ, પ્રાચલિત્તોના દમ પ્રકાર અને ચાર પ્રકારની ધ્યોયના

વિશેષમા આ આગમમા નીચે મુજબની વ્યક્તિઓના ચરિત્ર રૂ કરાયા છે —

અજનશ્રી, આવાહ, ૧કમલપ્રભસુરિ, નદિવેલ, નાગિલ અને

૧ એઓ પતિન ન થતા ચૈતવાપીઓએ આવવાયાર્ષ તરિક્કિ એમની ૧૧૧ વગોવડી કરી હતી

૪૮]

પિસ્તાલીસ આગમો

[પ્રકર

મુશીલ (શ્રાવકો), પુઠરીક અને કઠરીક, ભદ્રાચાર્ય અને રત્ન (આર્યા), લક્ષ્મણા (સાધ્વી) અને સૂયશ્રી (સુસઠની પુત્રી)

કર્તા—આ આગમના કર્તા ગણધર હોવાનું કહેવાય છે

ઉદ્ધરણ—આ આગમની હાથપોથી ખવાઈ જતા એનો ઉદ્ધરણદ્રુમરિએ કર્યો છે

સંકલના—સમય—આ આગમ જે સ્વરૂપમા આજે મળે છે સ્વરૂપે આની મંકલના આજથી ૬ સ ૮૦૦ની આસપાસ થયેલી ગણાય

ખડુમાન—આ આગમનું ખડુમાન કરનારા તરીકે નિમ્ન લિખિત મુનિવરોનો આ આગમમા ઉલ્લેખ કરાયો છે —

નિનદાસગણિ, દેવગુપ્ત, નેમિચન્દ્ર, યક્ષસેન, રવિગુપ્ત (યજ્ઞોવધન ક્ષમાશ્રમણના શિષ્ય), ધૃત્વાદી, સવર્ષિ (? સત્યકે અને સિદ્ધસેન દિવાકર

નિરૂપણ—નિમ્નીહ સાથે કેટલીક ખાખતોમા સમાનતા ધરાવનારા આ આગમ ઉપર કોઈકની ચૂંચિ છે

પરિમાણ—છ છે. સૂત્રોનું એક દર પરિમાણ ૮૨૧+૨૧૦૬+૮૫+૩૭૩+૨૦૦+૪૫૪૮=૮૫૨૧ શ્લોકનું છે

પ્રકરણ ૬ પ્રકીર્ણકો

૧) દેવિદય (દેવેન્દ્રસ્તવ) —

નિરય—૩૦૭ ગાથામા ન્યાયેતુ આ પ્રકીર્ણક 'ધન્દ્રો વિષે' શ્રીક વિગતો પૂરી પાડે છે જેમકે નામ, બળ, ભવન, સ્થિતિ તે અવધિજ્ઞાન વિશેષમા આ પ્રકીર્ણકમા તદ્દત્તોત્તરો અદ્ર સાથેના રૂનોનનય, ઈવ પ્રાન્નાનનું સ્વરૂપ તેમજ મિત્રોની અનુગાહના તેમનું મુખ એ બાબતો અહીં ચર્ચાઈ છે

કર્તા—આ પ્રકીર્ણકની ૩૦૫મી અને ૩૦૬મી ગાથા વિચારતા ૧૧ કર્તા ઋષિપાલ હોય એમ લાગે છે એઓ 'બ્રહ્મદ્વીપ' શાના છે એમ કેટલાકનું કહેવું છે ૨

નિવંણ—૩૭૫ શ્લોક જેવડી આ કૃતિ ઉપર પ્રાકૃત કે કૃતમા કેઈ વિવરણ છે ખરું ?

તદુલ્લેખ્યાલિખ (તદુલ્લેખ્યારિક) —

નામની યોજના—૧૦૦ વર્ષના આયુષ્યવાળો પુરુષ રોજ લ (ભાત) ખાય તો તેની જે નખ્યા થાય એ વિચારના ઉપ-લબ્ધી આ પ્રકીર્ણકનું નામ યોગ્યતાનું કહેવાય છે

નિરય—૩ મુખ્યતથા પદમા ન્યાયેલા અને ૫૦૦ શ્લોક જેવડા પ્રકીર્ણકમા નિમ્નલિખિત બાબતો આવેખાઈ છે —

૧) ૧૪-૧૫મી પછીની બાળ મત્યાદિ દમ દશા,

૨) ૧૪-૧૫મા બીમ ધન્દ્રોત્તરો ઉદ્દેશ છે

૩) બુદ્ધો જિનતત્ત્વોત્તરો પ્રથમ વિભાગ (૧ ૧૮૦)

૪) આ પ્રકીર્ણકમા ૧૩૯ પદો છે બાકીનો જે ભાગ ગરમા છે તે સ્વરૂપે ૨૦૪ કરાવો છે

૧ મહનન અને ૨ સુસ્થાનના છ છ પ્રકારો, ઝાળના વિલાગે નાડીઓની સખ્યા, સીના ગાણ પચચી, મહિલા ઇત્યાદિની વ્યુત્પત્તિ તદુલની આગ અખજ નાઠ કંગડ ને એમી લાખની સખ્યા, પુરુષ દિના ઠવલ (કોળિયા)ની સખ્યા, શરીની અપવિત્રતા તેમ વનિતાનું વૈનચનક વર્ણન

નિરૂણ—આ ગનાનકતૃ ૬ પ્રકીર્ણક ઉપર વિગ્રહવિમલ ૬ નાનપિંગણિની ૫૦૦ (૧) પ્રવાકની વિ સં ૧૬૪૦ની આમપાસ રચાયેલી પ્રતિ છે

(૩) ગણિવિજ્ઞા (ગણિવિદ્યા)—

નિપય—૮૦ પદોમા રચાયેલા આ પ્રકીર્ણકમા જ્યોતિષ વિચાર રંગાયો છે તેમ કન્દી વેળા નિમ્નલિખિત નવનુ બા બવનો નિદેશ નવ દ્વાર દ્વારા રંગાયો છે —

(૧) રિવસ (અહોરાત્ર), (૨) અતિપદ ઇત્યાદિ તિથિ, (૩) નક્ષ (૪) બવ વગેરે ચક્રણ, (૫) ચંદ્ર-દિવસ (વાર), (૬) મુદ્દા (૭) શુક્રન, (૮) મેષાદિ રક્ષન અને (૯) નિમિત્ત.

૧ દાડકાની રચના, શરીરનો બાધ

૨ શરીરનો આગર દખાવ

૩ જે તિથિમા સૂર્યોદય આવતો હોય તે નિયમે 'ઉપતિથિ' તે ઉત્પાત તિથિ પણ મહે ■ એવી રીતે સૂર્ય આગમતી વેળા જે તિથિ તેને અસ્પતિથિ મહે ■ તિથિના અભિનિવેશને લગને જૈન તે અતેક અતેન ધર્મોની દીવાનામા તડ પડી છે

૪ ત્રીસ પ્રકીર્ણક ગણ

૫ ચંદ્ર વગેરેને લખતો રિવસ

૬ અહોરાત્રનો લગમગ બારમો બાધ

વિગેષમા દ્વિસ વરતા તિથિનુ, તિથિ કરતા નજનનું એમ તરાતર અધિક ભાગ છે એમ અહીં કહ્યું છે આના 'ઉમા પદમા પ્રતા' શબ્દ વપરાયો છે એથી આ ગ્રીક અસુરથી પ્રભાવિત હોવાનું નામ છે મુનિગણના નાયકને દીધા, જિનમ દિ- અને જિનપ્રતિમાની તિથિ, તપસ્યા, ઉદ્યાપન વગેરેને અગે વિમાદિના બવાબવનુ ન આવશ્યક ગણાય છે

વિવરણ—૧૦૫ ૭વોક જેવડા આ અનાતકતૃક પ્રકીર્ણક ઉપર કૃત કે મન્કૃતમા કોઈ વિવરણ હોય એમ જણાતું નથી

૪) આકરપચ્ચક્રખાણુ (આતુરપ્રત્યાખ્યાન)—

નિરૂપ—^૧ મુખ્યતથા પપ્રોમા ન્યાયેવા આ પ્રકીર્ણકમા 'જાક'મરણ, 'બાધ-પડિત'મરણ અને 'પડિત'મરણ એમ મરણના પ્રકારોનો તેમજ હિતશિક્ષાનો વિચાર વળયો છે

મરણમમાદિની પેઠે આ આકરપચ્ચક્રખાણમા તેમજ ભત્ત પિણ્ણા અને મહાપચ્ચક્રખાણમા આરંભનાનો વિષય આવેખાયો છે

કતા—આના કતાં પી-ભદ્ર છે

સતુપન—નિરાહપણ્ણતિ (ચતક ૧૩, ઉ ૭, સૂત ૪૬૬)મા બાલ-મરણ અને પડિત-મરણ વિષે નિમ્નૂત નિરૂપણ છે મૂવા શાન્ના દ્વિતીય પરિચ્છેદમા આ પ્રકીર્ણકની ૫/ ગાથા અને ત્રીજા પરિચ્છેદમા પાંચ ગાથા લેવાય છે

નિરૂપણ—એક સો ૭વોક જેવડી આ લુતુ કૃતિ ઉપર 'આચલિ' ભુવનતુંગમજિની વિ ગ ૧૩૫૦ની આગપાનમા સ્થાયેવી

૧ શરૂઆતમા જ્ઞા માથા ૭ ત્યાર પછી ૩૭૬૬ લખાણુ ૧૨મા છે અને ત્યાર પછી ૬૧ ગાથા ૭

૪૨૦ પ્રયોગની વૃત્તિ છે વળી નિકમની પદ્ધતી સદીના 'ગુણ-ત્ત-સૂત્ર'ની અનુચિત છે

(૫) મહાપચ્ચક્ષુષાણુ (મહાપ્રત્યાખ્યાન) —

નિપથ—આ ૧૪૨ પદ્યોમા ન્યાયેલી કૃતિમા દુશ્વન્ત્રિની નિંદા, માયાનો ત્યાગ, 'પડિત' મનુષ્યની અભિવાધા અને પ્રશંસા, પૌદ્ગલિક આહારથી અતૃપ્તિ, પાત્ર મહાનતોનું પાવન અને આરાધના એમ વિવિધ ળાળતોને સ્થાન અપાયુ છે

સતુલન—૧૭૬ શ્લોક જેવડી આ અજ્ઞાતકતૃક પ્રકીર્ણકની છે જાથા મૂલાચાર (પરિં ૭)મા અને ત્રણ ગાથા પરિં ૩માં જેવાન છે

વિવરણ—આ અજ્ઞાતકતૃક પ્રકીર્ણક ઉપર કોઈ વિવરણ ન્યાયુ રોડ એમ જણાતું નથી

(૬) ગચ્છાચાર (ગચ્છાચાર) —

નિપથ—૧૩૭ પદ્યોમા ગુલાયેલા આ પ્રકીર્ણકનો મુખ્ય સૂત્ર ગચ્છનુ અર્થાત્ માધુઓના સમુદાયનું નિરૂપણ છે એમા આચાર્ય, માધુ અને માનીનું સ્વરૂપ વર્ણવાયુ છે વિશેષમા ગચ્છમા જેવાનું ક્ષણ દર્શાવાયુ છે

ઉદ્ધાર—આ આગમનો ઉદ્ધાર મહાનિમીલ, કપ્પ અને વવહારમાથી કરાયો છે એ હિસાબે આ વીગસવત્ ૧૭૦ પછીની કૃતિ ગણાય

૧ એમણે ચક્રસત્ત્વ ભાષ્યપરિણ્યા અને સચારગ ઉપર પણ અવધૂરિ રચી છે, અને આ ત્રણની અવધૂરિના પરિમાણમા આઉરપચ્ચક્ષુષાણુની અવધૂરિનું પરિમાણ ઉમેરતા એ ૮૦ પદ્યોનું ચાલ છે એમ જૈન પ્રથાવતી (૫ ૪૬)મા ઉલ્લેખ છે

અનુયેષ આ તેમજ આના પછીના આર પ્રકીર્ણકોનો નામોયેષ નહી તેમજ પકિણયમુત્તમા નથી

નિવર્ણ—૧૭૫ ૭ ના જેવડા આ અજ્ઞાતજુક પ્રકીર્ણક ઉપર આનદવિમલસૂરિના મતાનીય અને તદુલ્લેખ્યાવયના વૃત્તિકાંચ નિમ્નવિમલે યાને નાનર (નાનરિ) ગણિએ વિ મે ૧૬૪૪મા આશ- પદપ૦ ૭ વોક જેવડી વૃત્તિ રચી છે આ ગાગમ ઉપર ટોપકિની એક અવચૂરિ છે, અને એની એક હાથપોથી વિ મ ૧૪૪મા લખાયેલી છે

(૭) ભક્તપરિવર્ણ (ભક્તપરિણા)—

નિષય—૧૭૬ પદોમા રચાયેલી આ કૃતિમા ચતુર્વિધ આહા અના પ્રત્યાખ્યાન માટેની યોગ્ય તૈયારીઓનો નિર્દેશ કરાયો છે એમ કહી વેળા 'અભ્યુદયત' મરણનુ ક્રમ, ભક્ત-પરિણાના જે પ્રકાર, અનશન માટેની યોગ્યતા અને એને અગે કરાવાતા ૧ મમાધિ પાન અને વિરેચન, શિષ્યોને અપાયેલી શિખામણો, પાત્ર મહા મનોના ન્વરૂપ અને ૨ મા તેમજ 'પા-પોષગમન' અનશન વ્યાં બાદ ચાણખ્યની મુખધુએ ડરેલી દુહા અને ચાણક્યનું સમાધિ-મરણ એમ નિવિધ જાણતો ઉપજિવત કગઈ છે

કર્તા—આના કર્તા વી ભદ્ર છે (જુઓ જા ૧૭૧)

- નિવરણ—૨૧૫ ૭ વોક જેવડા આ પ્રકીર્ણક ઉપર ગુણરત્ન સૂરિની અવચૂરિ છે (જુઓ પૃ ૫૨)

૧ મા ૪૪મા મ્બુ છે કે એટલી તજ નામ સર અને તમાનપત્રની આથે સામરવાળું ૬૫ હમગીને ટાકુ મરી પાલુ તે 'સમાધિ-પાન' છે

(૮) મરણમમાધિ (મરણમમાધિ) —

નામ—આ પ્રકીર્ણકને ૧મ લાવલિત્તિ (મરણવિલિત્તિ), મરણવિહિ (મરણવિધિ), મરણવિહિમહા (મરણવિધિમહા) તેમજ મરણમામાધારી (મરણસાનાચારી) પણ કહે છે

વિષય—૬૬૩ પદમા સ્વાયેતી આ કૃતિ મૃત્યુ સમયે વેદના અને ઉપનર્ગ સાથે તો તેવે નમયે સમાધિ (નમસ્કાર) જાળવવું માટે ઉપયોગી થઈ પડે એવી વિચારધારાઓ સજી કરે છે એમ કરતી વેળા નિમ્નલિખિત આજ્ઞાઓ આજ્ઞાપાઠ છે —

આરાધનાના ત્રણ પ્રકાર, પાંચ નકલિષ્ટ લાવનાનો ત્યાગ, મરણને અગે આવોચનાઈ ચૌદ પ્રકારનો વિધિ, મૂર્ચના શુદ્ધિ, અનશનનું લક્ષણ, જ્ઞાનનો મહિમા, નલેખનાવિધિ, પડિત અને અમ્યુચત એમ બે જાતના મરણ, મહાવ્રતોની રક્ષા, નિર્ધામક, હામણા, ન સ્તારક, પ્રત્યાખ્યાન, મનિત્યાનીની બાર લાવના તેમજ સુક્રિતના મુખની અપૂર્વતા

વિશેષમા નિમ્નલિખિત ચક્રિઓના ચક્રિ પદા આવેખાયા છે —

ચિલાતિપુત્ર, જિનવમ (શેઠ), વન્ય અને માલિલક તેમજ પાંચ પાડવો

૫૨ રચના-સામગ્રી—૬૩૭ પ્રકોઠ જોવડા અને એ રીતે અહીં અપાયેલા દસે પ્રકીર્ણકોમા નોંધી નિમ્નૂત એવા આ પ્રકીર્ણકની રચના નિમ્નલિખિત આઠ શ્લોકોના માધારે કર્યા છે —

૧ જુઓ અનિમ ગાથા

(૧) આર્યવ્યક્ષાણુ, (૨) આરાહણા (પદ્મજા), (૩) ભત્ત
પરિણા, (૪) મરણવિભક્તિ, (૫) મરણવિસોદ્ધિ, (૬) મન્દુસમાહિ,
(૭) મહાપર્યવ્યક્ષાણુ અને (૮) મલેહણામુખ.

આ ઉપરથી એ વાત ક્ષિત થાય છે કે આજે જે પ્રકીર્ણ-
કોનો દ્રવ આગમમા સમાવેશ કરાય છે તેમા આ મરણનુદ્ધાહિ
નામની કૃતિ તો એ પ્રાચીન કૃતિને આપણે અને એના નામથી
ચોખ્ખું છે.

નિવરણ—આ અજ્ઞાતકર્તૃક પ્રકીર્ણક ઉપર કોઈએ વિવરણ
ન્યાનું જણાવ્યું નથી.

(૬) સંતારક (સંસ્તારક)—

વિષય—૧૨૩ પદોમા શુદ્ધાયેલી અને ૧૫૫ શ્લોકો જેવડી
આ કૃતિમા અતકાળની આરાધનારૂપ સંસ્તારકનો મહિમા વર્ણવાયો
છે એમ કરતી વેળા એ સંસ્તારકની મગગતા રવેત કમળ, (પૂણ)
કળાશ, સ્વસ્તિક, નંદાવર્ત અને ઉત્તમ પુષ્પની માળા હતા અધિક
હોવાનો ઉલ્લેખ કરાયો છે. વળી કોનું સંસ્તારક વિશુદ્ધ ગણાય એ
ખાળત વિષે તેમજ વિધિપૂર્વક સંસ્તારક ઉપર આરૂઢ થયેલા ક્ષપકના
મુખ અને ક્ષમાપનાની વિધિ વિષે અહીં નિશ્ચય કરાયો છે. વિશેષમા
સંસ્તારક ઉપર આરૂઢ થઈ ‘પરિત’ મરણ પામનારી નિમ્નલિખિત
વ્યક્તિઓના દષ્ટાનો જૂ કરાયા છે —

અમતઘોષ (રાજર્ષિ), અર્હિંકાપુત્ર, અવતિ (મુકુમાલ), (આય)
કાતિક, ગજમુકુમાલ, (‘ઈગિણી’ મરણ સ્વીકારના) ચાણક્ય,
ચિલાતીપુત્ર, દડ (રાજર્ષિ), ધર્મસિંહ, લલિતઘટનામના ડર પુરુષો,
(ગાથાલકે તેજોવેશ્યા મૂકી લન્નીભૂત કરેલા એ મુનિવરો)
સર્વાનુભૂતિ અને મુનક્ષત્ર, મુકોથલ નિષિ તેમજ રેકદક મુનિવરના
પાત્રો શિષ્યો.

નિર્વાણ—આ અસાતકત્વક પ્રતીર્ણક ઉપર આદિરપચ્ચકખાણના વૃત્તિકાન્ 'આચલિક' ભુવનતુગસુરિની અવચરિ ૬ વળી ગુણરત્ન અરિની પણ એક અનુચિ છે અને એનું પરિમાણ ૧૧૦ શ્લોકનું છે

(૧૦) અહિસરણ (ચતુસરણ) —

નામ—૬૩ પદોમા આયેલા આ પ્રતીર્ણકને 'કુમલાતુળધિ-
અત્તજયણ (કુશલાનુબધ્યવ્યયન) પણ કહે છે

નિર્ણય—આ લઘુ રૂતિમા વિવિધ બાબનો વિચારનઈ છે જેમકે આમાયિમાદિ ૭ આવચકોના કળ, ચૌદ સ્વપ્નોના નામ, અરિકૃત (જેન તીર્થ કર), મિદ્ધ, માધુ અને નવજ પ્રત્યેલા ધર્મ એ આગમજ્ઞો, ઉધૃત્યની નિન્દા અને મત્કાયની અનુમોદના

કર્તા—આ પ્રતીર્ણકના કર્તા વીરભટ્ટ છે

વિવરણ—૮૦ શ્લોક જેવડી આ રૂતિ ઉપર ગુણરત્નસુરિની અવચરિ છે (જુઓ ૫ પર)

આમ અહીં જે દસ પ્રતીર્ણકોનો પરિચય અપાયો છે તે પકી છે તો નમાધિમરણ સાથે મળધ ધરાવે છે અતમમથે સમ ભાવ ભાગવના એ નહેવી વાત નથી “જેનો અત મુધયો તેનું બધું મુધયુ” એમ જે કહેવાય છે તે સાકાશિને કેમ અન્તિતાર્થ કરી તે આ પ્રકીર્ણકમા દર્શાવાયુ છે

પરિમાણ—આ પ્રમાણે પ્રકીર્ણકાનો અધિકાર પૂના થાય છે એટલે એનું એકદર પરિમાણ ૨૭૫+૫૦૦+૧૦૫+૧૦૦+૧૭૬+૧૭૫+૨૧૫+૮૩૭+૧૫૫+૮૦૦=૭૧૮ શ્લોકનું છે એ વાત હુ નોધુ છું

પ્રકરણ ૭ બે ચૂલિકાસૂત્ર

(૧) નદી—

નામ—આને કેટલાક ‘નદિ’ પણ કહે છે વિશેષમા કોઈ કોઈ વિદ્વાન તો ‘નદી’ એ ‘નાન્દી’નું પ્રાકૃત મંત્રીકરણ હોવાની ક પના કરે છે

વિષય—‘ક્ર.ચ’ અનુયોગના નિરૂપણરૂપ આ આગમમા ૫૬ સૂત્રો છે અને ૬૦ પદો છે ચર્યાતમાના ૪૭ પદો જેટલો ભાગ અવિતવધીરૂપ છે પ્રારભમા મહાવીજ્વામીની મુતિ છે ત્યાર બાદ નગર, ચક્ર, રથ ઇત્યાદિ રૂપક દ્વારા સઘની મનોરમ મુતિ કનઈ છે આ આગમનો મુખ્ય વિષય મતિ, શ્રુત, અધિ, મન પદ વ અને કેવલ એ પાંચ જ્ઞાનરૂપ ભાવ-નદીના પ્રકારો અને ઉપપ્રકારોનું નિરૂપણ છે

સ ૪૨મા અનેક અઙ્ગેન ઓળો C રૂપ છે વિશેષમા દાહચાગીનો પચ્ચય પણ આ આગમમા અપાયો છે

આ ઉપરાંત સૂ ૪૪મા આગમોના ‘અંગપ્રવિષ્ટ’ અને ‘અગબાહ્ય’ એવા બે મુખ્ય બે ભેદો પડે છે તેમાના બીજા ભેદના ‘આવચ્યક’ અને ‘આવચ્યકચ્ચતિસ્થિત’ એવા બે પેગભેદો દર્શાવાયા છે ત્યાર બાદ આવચ્યકના સામાયિકાદિ છ પ્રકાર અને આવચ્યક-ચ્ચતિસ્થિતના ‘કાલિક’ અને ‘ઉત્કાલિક’ એવા બે પ્રકારોનો નિર્દેશ કરાયો છે આગળ જતા ‘ઉત્કાલિક’ તરીકે ૨૬ આગમો અને ‘કાલિક’ તરીકે ૩૧ આગમોનો નોંધ લેવા છે^{૨૬} તેમા પ્રારંભપાંગો પૈકી આવવાપ્રય, રાત્રપસંહિય, જ્વાભિગમ, પણ્ણવણા અને મૂર પણ્ણુત્તિ એ પાંચનો ‘ઉત્કાલિક’ તરીકે અને જહુદીવપણ્ણુત્તિ,^{૩૧}

૧ પચ્ચયસુત્રમા પ્રથમ ‘અનિશ્ચય’ તરીકે ૩૭ મથાને ઉલ્લેખ છે, અને ત્યાર બાદ ‘ઉત્કાલિક’ તરીકે ૨૬ મથા ગણવાયા છે

અદ્યક્ષા, કપ્પિયા, કપ્પવર્ડિનિયા, પુષ્પિયા, પુષ્પચૂલિયા અને વહ્નિકુદ્યા, એ સાતનો 'કાલિક' તરીકે ઉલ્લેખ છે

વિશેષમાં મૂલસત્રો પેખ દસવેયાલિયનો 'ઉત્કાલિક' તરીકે અને ઉત્તરજયલુનો 'કાલિક' તરીકે ઉલ્લેખ છે

છ ઠેસ્રો પકી પહેલા ચાન્ સૂનો અને ૮ઠ્ઠોનો 'કાલિક' તરીકે ઉલ્લેખ છે

દસ પ્રકીર્ણકો પેખી ૧૮૪૫૨૪૭૫૧, ગણિવિજ્ઞાન, તદુલ વેયાલિય, દેવદય અને મહાપચ્ચક્રમાલ એ પાચનો 'ઉત્કાલિક' તરીકે નિર્દેશ છે

નદી અને આગમોગદાન એ બે આગમોની પણ 'ઉત્કાલિક' તરીકે ગાના કરાઈ છે

વર્તા—આ આગમના કર્તા દુષ્યગણિના શિષ્ય દેવવાચક છે એમને કેટલીક વ્યક્તિઓ આગમોને પુસ્તકરૂપ કરના દેવર્દિગણિ ક્રમાશ્રમલ તરીકે ઓળખાને છે, પરંતુ એ વાત વ્યાજળી જણાતી નથી

અના-સમય—આ આગમના બે અજન પ્રથેનો ઉલ્લેખ છે તે વિચારતા આ આગમની રચનાની પૂર્વ ત્રીમા તરીકે ઈ. સ. નો ત્રીજા સૈકાનો અને ઉત્તર ત્રીમા તરીકે ઈ. સ. નો પાંચમા સૈકાનો નિર્દેશ થઈ શકે તેમ છે

સમીક્ષા—કાદચાન્નયચક ઉપરની સિદ્ધત્ત્વગણિકૃત ટીકામાં "સવ્યજીવાણ વિ" નો સૂન તરીકે અને નિમ્નલિખિત ગાથાનો ભાષ્ય તરીકે નિર્દેશ છે —

૧ અધ્યપને ઉત્કાલિક તરીકે આજ્ઞાપ ગણવામાં આવે છે

૨ ચઉસત્થ ગચ્છાવાર, ભત્તપરિણ્ણા મત્સ્યુત્તમાદિ અને સચારાગ એ પાંચ પ્રાચીનનો જન્મવિષ્ણુ તરીકે આગમન નિર્દેશ કરાય છે

૧ ત પિ જતિ માવરિજ્ઞેજ્ઞ તેણ જીગો ચદસરાણ

માધી એમ લાગે છે કે નદીગત કોઈ કોઈ પદો એના બાપ્યના હોયે નવીના પ્રાણમા અપાયેલી સ્થવિનવત્રી આપ-મયની નિમ્નભિગત સ્થવિનવત્રી તારે નન્યાવી શકાય તેમ છે

નદી (સુ ૪૧)મા સમ્યક-શુભતુ જે નિરૂપણ , ત ગાળદગ અણુઓગદાન (સૂન ૪૭)મા બેવાય છે

નિનનુ-૭૦૦ પ્રવોક જેવડા અને 'બ્યાખ્યા-મગલ-અથ' તરીકે 'આગમોદ્ધારક' ત્રીઆનદમા રસૂરિજી હાસ નિહંચાયેલા મા આગમ ઉપર ૧૫૦૦ પ્રવોક જેવડી અને વિ સં ૧૭૩૩મા રાધેની વર્ણિ છે એના ઠતાં નિનદાસગણિ મહત્ત છે

હરિભટ્ટસૂન્ઝે આ માગમ અને એની શૂર્ણિને અનુલક્ષી ૭૩૩ પ્રવોક જેવડી વૃત્તિ રચી છે મહાયગિરિમૂરિએ પણ વૃત્તિ રચી છે અને તેમ કરતી વેળા હારિભટ્ટીય વૃત્તિનો પણ એમણે ઉપયોગ કર્યો છે 'જયશ'થી શરૂ થતી પદ્યરિપુટી ઉપની એમની આ વૃત્તિ ન્યાયશાસ્ત્રના અભ્યાસી માટે એક ઉત્તમ માધન પૂરું પાડે છે એ વૃત્તિ ૭૭૩૨ પ્રવોક જેવડી છે

નિલેનાન-તયલામના વૃત્તિજન મલધારી હેમચન્દ્રસૂન્ઝે નદિટિપ્પણ રચ્યુ છે,^૧ પણ એની એક હાથપોથી હજી સુધી તે મળી આવી નથી એ આ કૃતિ નદીની હાન્નિટ્ટીય વૃત્તિનું ટિપ્પણ હશે ?

૧ આ માથા કુપ્પના બાપ્યમા બેવાય છે

૨ આગમોદ્ધારકને મતે એનો નિષિ-માન શમ્ભવત્ પ તે છે

૩ જુઓ વિમંસાની શક્તિની પ્રગલ્ભિ

(૨) આણુઓગદ્વાર (અનુયોગદ્વાર)—

વિનય—લગભગ ૨૦૦૦ / ૧૫૨ જેવડા અને પ્રશ્નોત્તર શ્રેણીએ મુખ્યત્વે જરૂરમા ૧૫૨ નૂતનમા આયેલા અને ‘દ્રવ્ય’ અનુયોગના વિવરણરૂપ આ આગમ અનુયોગના આ દ્વાર નામે ઉપક્રમ, નિષેધ અનુગમ અને નવ ઉપ પ્રકાર પાડે છે વિશેષમા એમાં નિમ્ન લિખિત જાણતોને ધ્યાન મ્પાડુ છે —

પ્રયોગમ અને નાગરોપમનુ તેમજ ન જ્ઞાના મુખ્યાત, શમ ધ્યાન અને મનત એ મુખ્ય ત્રણ પ્રકારાનુ અને એના એકદમ ઉપપ્રકારોનું સ્વરૂપ, પ્રમાણના પ્રત્યક્ષ, અનુમાન, ઉપમાન અને આગમ એ ચાર પ્રકાર, આગમના મર્યાગમ અને સૂત્રાગમ એ બે પ્રકાર અને એના બાજમે ઉપપ્રકાર, આગમના પચાસો, નામના પ્રકારો જેવી બ્યાજાવિષયક વિચારણા, નવ કાવ્ય-રત જેવી કાવ્યગાજની વાતગી, સંગીતગાજને લગતી કેટલીક હુદીકતો તેમજ નગીની પેઠે અનેક અજન મર્યાના નામો

કના—વિનિધ આગમોના પ્રેરણદાત્રી ગર નાગનારા આ આગમની જ્યના કેટલાકને મને આર્થ નક્ષિતસૂત્રને કાથે ઘર્ષ છે એ જિનામે આ આગમ ઈ મ બીજી મદીની રૂતિ ગાપ્પાય

મનુવન—ન ૧૫૧ એ આવગમની નિયુક્તિની ગા ૧/૦-૧/૧ (મલયગિરીય વત્તિ પ્રમાણ ૧૩૭-૮) નામે મળતુ આવે છે

વિન ૧૧—આ આગમ ઉપ ૨૨૬૫ શ્લોક જેવડી કોષ્ટકની રચિત છે અને એ મુદ્રિત છે વિશેષમા આ આ ૧૩ ઉપ સુપ્રસિદ્ધ ‘જિન્દ્રસૂત્ર’ની ‘ગિધ્યહિતા’ નામની ૩૦૦૦ શ્લોકની રચિત છે અને

૧ પ્રથમ પદમા જે નરીયુષ્મિતો જ્ઞેષ છે તે શુ જિનનાગણિની રચિત છે

એ પણ છપાયેલી છે આ બંનેમા 'શરી' પદ ઉપની જિનલદ્રગલિ
 ક્ષમાશ્રમણની ચૂલિને ધ્યાન અપાયુ છે જુઓ અનુક્રમે પત્ર
 ૭૪ અને ૬૮ ભવભાવણા વગેરેના કર્તા અને વિ મં ૧૧૮૦ની
 આમયાનમા સ્વર્ગે સચરેલા 'મલધારી' હેમચન્દ્રસૂત્રીની ૫૮૦૦
 શ્લોકની એક વૃત્તિ છે અને તે પ્રસિદ્ધ થયેલી છે

પરિમાણ—આ બે ચૂલિકાસૂત્રનુ એકદમ પરિમાણ લગભગ
 $૭૦૦ \times ૨૦૦૦ = ૨૭૦૦$ શ્લોકનું છે

૪૫ આગમોનું પરિમાણ—આપણે આગમોના ૭ વર્ગનું
 પૃથક પૃથક પરિમાણ તે તે વર્ગના પરિવચના અતમા નોધી જમા
 અહીં એ ૭યે વર્ગના એકદમ પરિમાણની શ્લોક-સંખ્યા નીચે
 મુજબ હું દર્શાવુ છું —

$$૩૫ ૨' + ૨' ૨૩૭ + ૧૪૩૨૦ + ૮૫૦૧ + ૨૭૧૮ + ૨૭૦૦ = ૮૦૧૨૨$$

અભિવાયા—શુતજ્ઞાનના પ્રતિનિધિરૂપ રપિન્તાનીન આગ
 મોની વિચા જા હવે પૂરી થઈ ઠે એટલે અતમા આ શુતજ્ઞાનનો
 સાર ચાગ્રિ છે અને ચાગ્રિનો સાર નિર્વાણ છે તો એ બંનેને
 કેમકે પ્રાપ્ત કરવા સૌ કોઈ લાઘ્યાગ્રી થાઓ એ અભિવાયા

૧ આને બદલ ૩૮૦૦ ગણીએ તો ૭૬૬૦૦ થાય

૨ આ સુપરિચિત આગમો ઉપરાંત અન્ય આગમો છે એમના કુદ્રાક
 આને અપ્રાપ્ય છે જ્યારે જાગીના ઉપરાંત આગમો અલ્પ-પરિચિત છે

આગમ-પુરુષની પ્રતિકૃતિ

જનો ચેતાના મૌલિક અને મહત્વના ધામિક નથોને 'આગમ' કહે છે અને પુરુષની ઉપમા અપાતા એનો 'માતમ-પુરુષ' તરીકે નિર્દેશ થતો આગમો છે અને થાય છે માનસી પુરુષને જેમ અગો અને ઉપાગો તેમ જ આગમ-પુરુષને પણ છે આ પ્રકારની પ્રથમ રૂપનાનું બીજું જિનદાનગણિ મહત્તરે નદીની ચૂલિ (૫૪ ૪૭મા) એક ગાથા દ્વારા જ કર્યું છે એ ગાથા આગમ-પુરુષની આ પ્રતિકૃતિમાં, એના લાભડગના પરિઘડપે રજ કરાઈ છે એમાં સૂચવાયા મુજબ આયાથી માડીને દિર્ઘવાય સુધીના બાર અગો તે આગમ-પુરુષના અનુક્રમે નીચે મુજબના બાર અગો-અનથો છે —

જે ચરણ, જે જઘા, જે સાયળ, જે જાહુ, એક અને મન્ત

જમણી બાજુને ડાબી બાજુ કરતા સામાન્ય રીતે પ્રધાન ૫૦ અપાય છે તે દષ્ટિએ અહીં ૫૫ જમણા ચરણથી, નહિ કે ડાબાથી, આયાગદિ બાર અગોની યોજના કરાઈ છે

દિર્ઘવાય એ આગમ-પુરુષનું મન્તક હોવાથી એ બારમા અગમાથી ઉદ્ભવેલા છેદમૂત્રો આગમ-પુરુષના લાભડગ તરીકે આવેખાયા છે

આગમોના અથના પ્રરૂપ દેવાવિદેવ ત્રિશ્વિત્રૂતિ તીર્થક ૭ એઓ એ પ્રરૂપણા નવસ (કેવલજ્ઞાની) જન્યા બાદ કરે છે એમના કેવલજ્ઞાનરૂપ મૂર્ચનો ઉચ થતા ત્રિપદીરૂપ ડમગ વિરમિત બને છે અને એના આધારે બાર અગો યોજાય છે એ અગો બાર ઉપાગો સાથે મકલિત હોવાનું મનાય છે એ હિસાબે આ પ્રતિકૃતિમાં પ્રત્યેક અગની સાથે સાથે એના ઉપાગનો નિર્દેશ

કરાયો છે કમળની નાળના મૂળ તરીકે ચાર મૂલસૂત્રોને અને એ કમળની નીચે જે બાજુએ જે ચૂલિકાસૂત્રોને મ્થાન અપાયુ છે

સૂર્યના વિવિધ કિરણો તે પ્રકીર્ણ છે મહીં દસ પ્રકીર્ણકોને એ રીતે રજૂ કરાયા છે

આમ આ આગમ-પુરુષ ૧૨ અંગ, ૧૨ ઉપાંગ, ૪ મૂલસૂત્ર, ૬ ઉદસૂત્ર, ૧૦ પ્રકીર્ણક અને ૭ ચૂલિકાસૂત્ર એમ એક કલ ૪૬ આગમોના અધિષ્ઠાનરૂપ છે

આગમ-પુરુષની બીજી પ્રતિકૃતિ કાર્યોત્તમર્ગ-મુદ્રાને મોટે ભાગે મળતી આવે છે, જ્યાંએ એની હુથેરી અભય-મુદ્રાનું ઘોતન કરે છે આ દ્વારા, નાનાવચ્છીય કર્મની નાગચૂડમા અનાદિ કાગથી અપહાયેલા છુટો પેટ્ટી જેઓ આગમોની સાચી અને સંપૂર્ણ અવધાન કરે તેમને એ અભય અર્પે છે એ બાન વ્યક્ત કરાયો છે.

હી ૨.

